

دهه لآت و سیستم

ههولیک بو خویندنه وهی نیشکاله کانی سیستمی سیاسی نیسلا می

ههیمن قههه داغی

هه ره ههولیک ره خه نه یی بو خویندنه وهی ستراکتوریک، له راستی دا ههچ نه یه جگه له ههول بو کردنه وهی رۆج به بهری ئه و بونیاده دا، به پچه وانه ی ئه و دیده ته قلیدی هه وه که پئی وایه خویندنه وهی ره خه نه یی پرۆسه یه کی تیکشکاندنه، گه وره ترین خزمهت به هه ر پرۆزه یه ک ئه و ده ستانه نایه کن که چه پله ریزی ده که ن و قهیرانه کان به چا و داخراوی به جی دین، به لکو خزمه تی گه وره ئه و ره خه نه یه ده یکات که پرۆزه یه ک به ئاگا دین له مه رگیکی نه هاتوو، قهیرانیک ته فیک ده کات، تا نه بیته سک پری ده یان قهیرانی تر...

لیره وه چه مکی نویکاری له نیسلا مدها ههچ نه یه جگه له میکانیزمیگی (هولامی) تا له ریگه یه وه پرۆزه ره خه نه یه کان رۆجی نوئ بو سیستمه کان داپتاشن... ئینتما بو هه ر پرۆزه یه ک ئه و کاته ده چیه فۆرمیک ساد هه وه که بیده نگه به رده م قهیرانه کان ده بین دلخۆشی ده سته که وه ته رووکه شه کانه ی، گه وره ترین مه دلولی ئینتما بو نیسلا م له پیا هه لدانی پیا وه ساد هه کانه دا به رجه سته ه نه بو، به قه د ئه وه نده له پرۆزه فه لسه فه ی و ره خه نه یی به کانی ئین روشدا به رجه سته بو، ئه گه ر چی زه مکنی ئین روشد به پیا ویک بی به ری له نیسلا م درایه قه له م... لیره وه چه مکی ئینتما دا وای تی رمانینیکی قولترمان لی ده کات.

گه ر سیستم میکانیزی دیسپلین کردنی زه مکنه لیکنه چوه کان بیته، ئه و زیاته ره چه مکی ئاماده یه بو ئه وه ی به پئی ره نگا و ره نگه زه مه نه کانی، خویندنه وه ی فره ره نگه بو بکری... ئه مه ش فه لسه فه ی نه بوونی فۆرمیک دیاریکراوی سیستمی سیاسی له نیسلا مدها، واته نه بوونی فۆرمیک دیاریکراوی سیستمی سیاسی له ده قی نیسلا مدها هینده ی خالی زیندوویی یه، هینده لا وازی ده قه کان نه یه وه ک سه رده میک ئه م دیده ساکاره بانگه شه ده کرا...

واته پیوستیمان به دوو ئاراسته ی دارشته نه وه هه یه، جاریک خویندنه وه یه کی ره خه نه یی بو هه مو ئه و چه مکه ئه بستراکتانه ی زه مکنیکی مرۆیی به ره مه ی هینا ون و نیستاخویان وه ک چه مکنیکی یان میژوویی ده ناسین، ئه مه ش بوکه شف کردنی ریژه یی بونی ئه و چه مکنه و دۆزینه وه ی ئه و ره گ و ریشه میژوویانه ی خولقاندنی، له ویشه وه بو ده رخستنی ئیشکاله شارا وه کانی پشتیان (نمونه ی چه مکی ئیجماع و قیاس که دواتر زیاته ره سه ری ده دویم)، وه پاشتر ههولیک بو به ره مه هینانه وه ی چه مکه و زارا وه ی نوئ.

ئاراسته یه کی تر بریتی ده بیته له ره خه گرتن له هه مو ئه و پراکتیکه کۆمه لایه تی یانه ی، یان ئه و سیستمه سیاسیانه ی له میژوودا یان له هه نووکه دا خویان وه ک نمونه ی بالای نیسلا م نمایش ده که ن (به نمونه ی ئه و پراکتیکه دۆگمایه ی هه نوکه ی تالیبان به ناوی نیسلا م وه)، ئه مه ش بوکه شف کردنی ئه و چه مکه فه لسه فه ی و فه لسه فه انه ی له پشتی ئه و پراکتیکه مه رگ و ریشه یان هه یه...، ئه مه هه ردوو ئاراسته ی میتودی ره خه نه یی بوولای (مارکوزه)، ئاراسته یه ک به ره و چه مکه ئه بستراکته سه رو میژوویه کان تامیژووی بوونیان ده ربخه یان، ئاراسته یه کی تری ره خه

بهره و نه و جولانه ووه سیاسی و کومه لایه تیان نه ی له پشټیان ه ووه چه ندره گیکي فلهسه فی شاراهه هیه تا نه و په گه فلهسه فیانه دهریخه یین (به نمونه نه و نازیزی ره خنه ده کردتافه لسه فه ی پشت نازیزم بدوژیت ه ووه) (*)

روونی پروژهی سیاسی و دیدگاگان گرنگی یه کی بیته ندازی هیه بؤ خویندنه وه ی داهاتوی پراکتیکی سیاسی هر پروژهی یه ک ، پروژهی نیسلا میس له واقیعی کوردیدا ، نه گهرچی خاوه نی نه زمونیکی پراکتیکی نه بووه . به لام دیدگای به رامیه ر به چه مکه کانی دهسه لات و سیسټم بریکی زوری نه و نه گه رانه دهاته خویندنه ر ه کانی و نه و کومه لگه یه ی له داهاتوودا نه گهری نه ووه هیه بیته دهسه لات تیایدا ، لیروهه پی نه چی نه م باسه سه ر ه تا ه و لیک بیت بؤ خویندنه وه ی نیسکاله کانی خود ، تاخودیکی نوی پروژهی یه کی نوی کوردی نیسلا می له دایک بیته ... هه ره و لیکیش بونی بونه وه هه نگاوی یه که می بریتی یه له تیپه راندنی نیسکاله کان و شیت له کردنیان ، پاشان هه نگاوی دووه م دارشټنه وه ی سټراکتوری نوی دهست پی دهکات .. بؤ چوونه ناو باسه که وه ، سه ر ه تا له نیسکالی (سیسټم و نانا رشیست) هوه دهست پی دهکات :

سیسټم و نانا رشیست

نه و کاته ی جورته نه که یین له چه مکیکی وه ک دهسه لات بدوین ، نه و بزانیان یان نا خومان ده خه ی نه ناو دنیا یه ک له قهیرانه وه ، به و مانایه ی وشه کانی دهوری دهسه لات کوشکیک له قهیرانیان پیک هیناوه ، نه م ه ش قه ده ری خودی نه م چه مکه یه ، پیاوانیک شوان و کومه لگایه ک ره عیه ت ، ده بیت چاوه پی دهیان کیشه ی گهره ی لیکه یین ، دهسه لات به رده وام ته بریری ناماده بوونی خوی به وه دهکات که ژیانمان بوسیست ماتیزه دهکات ، واته ژیان بؤ نه وه ی فه وزه وی نه بیت و یسټماتیزه بکری ده بیت دهسه لاتی تیداناماده بیت .

لیروهه په یمانی کومه لایه تی لای روسو به ره می دهست هه لگرتنی تاکه کانه له بریکی مافی خویان و به خشینی شه ر عیه ته به دهسه لاتیکی تازیان نانا رشیست داگیری نه کات (1) ، به ده برینه که ی (هوبن) مروقه کان به سروشت شه ر ه نگیزن (2) و ده بیت سیسټم له پی دهسه لاتیکی وه بخولقیین .

نه و خاله گرنگی لیروهه دا پیده گه یین نه وه یه که له پیش هه موو سیسټم مکه وه ، له حزه یه کی ناسیستم ناماده یه ، واته به رده وام فه وزا هیه و سیسټم له هه نگاوی دووه مده له دایک ده بیت ، باکه میکله سه ر چه مکی (شیواوی و ژیان) بدوین :

نه ریک فروم ده لیت : پیاوی (سادی) زوریان حه ز به ریک و پیکی یه و خواستی نه وان نه وه یه هه موو ژیان ریک و پیک و سیسټماتیزه کراوبیت ، هه ربویه زوریایه خ ده دن به جل و به رگ و کاته کانی نیس و ... هتد ، له کاتیکی داو له راستی دا ژیان به م جوره ریک خراونی یه و بونیکی شیواوه (3)

ناین به رده وام هه ولی نه وه ی داوه نیمه ی مروقه له م عه به سیه ته ده ربینی ، به لام سروشتی شیواوی ژیان زالتره به سه رماندا ، { نایا و اتان حساب کرد نیمه نیوه مان به بیهوده خولقاندوه } (4) ژیان بویه به شیواوی به ره م دیت چونکه مروقه کان جیاوازن ، جیاوازی نیمه یه فه رزی دهکات ژیان شیواو بیت ، جیاوازی حه زه کان ، جیاوازی فیکره کان ، جیاوازی باوه په کان ... هتد

{ ئېمه مړوقه مان له نارو حه تيدا خولقاندووه }^(۹) ئه مه يه سه رسو پړماوى مړوق به رامبه ر به ژيان، تا ئاستيک مړوقه کان نا اتوانن ته فسيري لوزيکى بۇ هه موو ئه و پړو داوانه بکه ن که له چوار ده ورياندا پړو ده دات.

مړوقايه تي شانهي هه نگیك ني يه هه ريه که يان كاري خو ي بزاني، به لكو هه زاران ويستو غه ريزه ي فره پړه نگی که مه حاله سيسته ميک به ته نياره ننگدانه وه ي ئه و غه ريزانه بيټ، هه رليړه وه ئه و لوغزه که شف ده بيټ که بۇچي ده سه لات به رده وام نه ياري هه يه، چونکه ژيان خو ي شيواويه و ئه و نه ياران هه ش که به رده وام ده يانه ويټ بگه رينه وه دۇخي شيواوي زورن، پيدده چي (رؤسو) و دواتریش رومانسيه کان ديارتري نوي نه راني ميژوي ئه و ده نگی بن له ميژووي ئه ده بدا، كورتري ن پينا سي رومانسيه ت لاي رؤسو بريتي بوون گه پانه وه بوسرووشت، لاي (ئيسبركروميش) بريتي به له { گه رانه وه له نه زموني ده ركه كي بۇگرنگی دان به نه زموني ناوه كي }^(۱) واته جاريكي تر مړوق خو ي خه ياله كاني و ويسته كاني بكا ته وه چه قى گه ر دوون، ئيدي ليړه وه ژيان ده بيټه تابلويه كي فره ره نگی، که مه حاله يه ك وينه كي ش بۇمان بخولقيني.

ئهم شيواويه ي ژيان ئه و كاته زياتر قول ده بيټه وه که قسه له سه ر سنوره كاني جوگرافيا و مړوق ده كه ين، پياواني جوگرافيا كان جياوازن و فه و زاي جياوازيش به ره مه دين، مړوقه ره ش پيسته كاني خواروي ئه فه ريكا كي شه يان راوكردي ئاز له ليكه بۇ چه ند ژه ميك، له هه مان چركه داسپي پيسته كاني باكور بير له راوكردي كيشوه ريك له مړوق ده كه نه وه، ئهم دوو جوړه له مړوق هه ر گيز سيسته ميک نا توانيټ هه ر دوو كيان ريكبخت.

ليړه وه جاريكي تر ژيان ده بيټه وه شيواويه كي فره په هه ند...

شيواوي وهك پړوسه يه كي به رده وام

كانتيك ده ليين پيش هه موو سيسته ميک فه و زايه ك ئاماده يه، ماناي ئه وه ني يه يه كجور له شيواوي مان هه يه و دواچار سيسته م جيگاي ده گريته وه، ئيدي جاريكي تر ئه گه ره كاني فه و زا هه ئناداته وه، ئه و په پري ساده بي له و ئايديا يه دا به ديده كه ين كه واده زاننيټ بۇ دواچار ژيان ريك ده خات ئيدي به هه شتي زه ميني ده خولقيني... راستي به كه ي ئه وه يه ژياننيكمان هه يه وه به رده وام سيسته مه كان تيكد ه دات و ده چي ته وه حاله تي فه و زا، ژيان هه مووي جوليه له نيوان ئهم دوو چه مکه دا (شيواوي - سسته م)...

ليړه وه مړوقايه تي به رده وام ده چي ته وه به و يه قينانه دا که تادويني كردي بونيه قالي شته كان، فه لسه فه گومان ده كات له پيش خو ي، ئاين ئيجته ادي هه يه بۇ ده رچوون له سته م و قاليبه كاني دويني، چونکه به رده وام ئيمه ي مړوق له هه ولي ئه وه داين بجينه وه دۇخي (ناسيسته م)... يا خود راستر غه ريزه و جياوازيه كانمان له گه ل گوراني زه مه ندا راكي شمان ده كاته وه بۇ ناسيسته م...

ئيدي مړوقايه تي خاليكي ني يه پي ي بگات و ناوي بني كوتاي به ره مه ينيانه وه ي سيسته م، به لكو ئيمه كارگه يه كي نه پړاوه ي به ره مه ينياني سيسته مين.

له دواي ئهم كورته يه، ده بيټ ده ست بکه ينه تيکشكاندني ئه و وه هه مهي پي ي وايه سيسته ميک له چه ند سه ده له مه و به ره وه ده ينيته وه هه نوکه، ناکريټ له م په ره گرافه دا نه دويين له خه يالگه ي ئيسلامي و ئه زموني خه لافه ت له سه رده مي راشيديندا، گه ره ترين راستي که ده بيټ پيشوه خت

له بهرچاومان بېت، ليدوان له سهر نه و ميژووه (سهرده مي راشيدين)، ليدوانه له نه زمونځي مړوي و هيجي دي، خاوهني هيج ره هه نديكي ئايني ني، په، گهر ئاين ته نها بريتي بېت له (قران وسنه) ي راست... ، لير هوه ئيمه له بهردهم نه زمونځي ميژووي داين كه عه قلى كومه ليك مړوف له چركه يه كي دياريكراوو واقيعيكي روشنبري دياريكراودا بهرهمي هيناوه و...

مړوقايه تي له جوگرافيايه كي دياريكراودا سيسته ميك بهرهمديت بؤ فه زاي نه و چركه يه ي خوي نهك، بؤ سه رجه مي مړوقايه تي و بؤ هه تا هه تايي، وهك نه وه ي هه ندي بيركردنه وه تا هه نو كه ش پييده لئ دنداري... ، گه وره ترين ترسناكي كه روبه پوي ئاين ده بېته وه، نه وه يه كه له جوركي تايه تي نه زمونځي به شهريدا له قالبې بدهيت، چونكه ئاين ره مزوه ده لاله ته كاني كوتايي نايه ت، كارگه ي سيسته مه نهك خوي سيسته م بېت..

نه و كاته ي ئاين ده كه ينه سيسته ميكي دياريكراوي سهرده ميك (بؤ نمونه راشدين)، نه وه ناگامان له خومان ني په بئ تواناي نه و ئاينه مان راگه ياندوه كه چيتر فه وزاكاني ژياني پئ سيستماتيزه ناكري، كاتيكي له بهردهم يه كه ته فسيري ئايندين، له چركه يه كي ميژوويدا، ئيدي چاوه پري نه بين ئاين راقه ي چركه كاني ترمان بؤيكات.

نه و پړوزه فيكري و فه لسه في يه ي ئالوزي دنياي هه نو كه به سيسته مي دنياي دويني ريكد ه خات، ته نها نه و په پري ساكاري پړوزه كه يمان پيناليت، به لكو مردنيكي حه تمى خوشي راده گه پني لير هوه گومان كردن له يه كه يه كه ي چه مكه كاني دويني له سيسته مدا ده بېته كاري هه ره گه وره ي پړوزه يه كي ره خنه يي نو، كاتيكي ده ليم چه مكه كاني دويني له سيسته مدا، مه به ستم له هه مو نه و زار اوه و ناولينا نه يه كه فه زايه كي ئينساني له قوناغيكدا بؤ سيستماتيزه كردني خوي بهرهمي هيناون، نه وه به س ني په (زاراوه كاني دويني) دريژ بكه ينه وه بؤ هه نو كه و دواتر بلين مه دلولى چركه ي له دايك بووني لادرووست نه بېت... ده قي ئايني (قورئان) تائه و كاته زيندويي خوي ده پاريزي كه نايكه ينه ته فسيري زه مانتيكي دياريكراو، يان روجي زار اوه كاني له پري مه جازه وه ده گويزينه وه بؤ ماناي تر، به لام نه و كاته ي راقه ي ده ق ده بېته راقه ي كومه له مړوقايكي تايه تي له چركه يه كي ميژوويدا (بؤ نمونه ته فسير مه سورو دياريترينيشيان ته فسيري ئين كه سير)، كه زور جار نه م جوره راقه يه و دهر نه چوون لي له عه قلى ته قليدا وهك نيشانه ي ئيلتيزام و دلسوزي سه يرده كري، نه وه له ويوه ده قي ئايني وهك كومه ليك زار اوه ي مړوي ليديت و داينا ميكيه تي خوي له ده ست ده دات، ئالوزي سيسته م نه و كاته زياتر دهرده كه وييت، كه له په يوه ندي ئالوزي نيوان (ده ق ومړوف و واقيع) ده دويين، ئين روشد كاتيكي مه عريفه ي دابه ش كرد به سهر سي جوردا، (مه عريفه ي خيتابي، مه عريفه ي جه ده لي، مه عريفه ي بورهاني)، هه مان نه و راستي يه ي پيوتين كه فوكو ناوي ناخولقينه ري دووه م... هه ر قوناغيكي ميژووي مړوقايه تي تيايدا خاوهني هوشياريه كي گشتي يه، كه ده كري به روجي نه و قوناغه ناوييه رين، هيگل كاتيكي ناپليون ده بيني به سهر پشتي نه سپي كه وه ده لئيت: {روجي جيهان ده بينم به سهر پشتي نه سپي كه وه} (V)، چونكه ناپليون فه زايه كي گشتي هوشيارى بؤ سه رده مه كه ي خوي دياريكردبوو، مړوقايه تي له گه ل خه ونه كاني نه ودا تي كه لاوي يه كترى بوويون، لير هوه تووشي گه وره ترين وه هم ده بين گه روا بزاني روجي قوناغي راشيدين يان روجي گشتي قوناغي هارون ره شيد يه كسانه به روجي گشتي دنياي هه نو كه ي ئيمه، گهر نه و كات مړوقايه تي گه شتي به ره و بيا بانه كان بكردايه، نه و له هه نو كه دابارگه ده بېچيته وه بؤ هه ساره كان، گهر نه و كات به نده كان وهك كالا بفروشرانا يه نه و هه نو كه مړوقايه تي

باس له نازهل پاريزی ده کات، گهر نه وکات تیغی شمشیره کان له یه کتری بگيرانايه، نه و رۆحی دونیای ئیمه پریه تی له جهنگه نه تومی یه کان، گهر نه وکات کومه لگه گویرایه لیکی مولته زیمی به رده م خه لیفه و پادشا بووی، نه و له هه نوکه دا بینایه ی په رله مانه کان به سه ر ده سه لاتدا ده سووتینری، گهر نه وکات نافرته ته کان گویرگیکی گۆچان به ده سستی پیاوان بووبن، نه و له هه نوکه دا سه رۆکایه تی ده وله تانمان بۆ ده کن... چ وه همیکی گهره یه فکریک و ابزانیت رۆحی قوناعه کان له یه کده چن... کاتیک دوو قوناعی جیاوا زمان هه یه که خاوه نی دورۆحی جیاوازن، لیره وه ده بیته دوو مرۆقیش که دوو هووشیاری جیاوازیان پییه، نه مه هیشتا ههر له جیاکاری قوناعه کانداین وورد نه بووینه ته وه بۆ کیشه ی سیسته م له یه ک قوناعی دیاریکراودا، که دواتر پییده گه ی... له به رامبه ر دوو هووشیاری جیاوازه وه ده قیکمان هه یه که له دهر نه نجامدا کارلیکی له گه لدا ده که ین، ئیشکالیکی گهره یه بلین نه و میتووده زمانه وان یانه ی (فلولوجی) هووشیاری مرۆقی نه م قوناعه ی ئیمه به ره مه یه یناوه بۆ مامه له کردن له گه ل چال وچۆلی یه کانی ده قدا، یه کسانه به و تیرامانانه ی (ته به ری) له سه ده ی دووه می کۆچی دا مامه له ی له گه ل ده قدا پی ده کرد، نه و په ری بیئاگاییه واتیبگه یین پیاوانی ده سه ده له مه و به ر زیاتر په هه نده کانی نازادیان ناسیوه له به رامبه ر ده سه لاته وه تامرۆقی نه م سه رده مه ی ئیمه ...

سیسته می ههر قوناعیک بۆ ریکخستنی فه وزایه کی سیوسیولوجی دیاریکراو خولقاوه، نه ک سیسته می هه تاهه تایی بیته و نه هیلیت ژیان بیته وه به فه وزا، ژیان پرۆسه یه کی دیاله کتیکی به رده وامه، مرۆقاییه تی به رده وام له دروست کردنی سیسته مدایه و ههر خۆشی له نه نجامی گۆرانکاریه کاندئا شوړشی به سه ردا ده دات و بنه وان بۆ سیسته میکی تر داده نی.

هیگل به م په ره گرافه نه م راستی یه ده خاته روو: (نه وه ی یه که م جار له پریگه ی هه سته ساده کانه وه به یه قینی ده زانین، راستی یه که ی نه وه یه هه مووی یه قین نی یه نه و وینانه ی ئیمه به حه قیقه تیان ده بیین، حه قیقه تی کۆتایی نین...)

نه وه ی حه قیقه ته بوونی نی یه له چوار ده ورمان، نه وه ش که بوونی هه یه حه قیقه ت نی یه ... حه قیقه ت وه ک فیکر بوونی هه یه، نه ک به رجه سته بیته، ئیدی لیره وه هه موو شتیک جیاوازه له نیوان نه وه دا که هه یه له گه ل نه وه دا که ده توانی بی، به م شیوه یه هه موو بوونیک ده بیته تییکۆشیته بۆ نه وه ی بگاته باشتر (نه ک و ابزانی نه و فورم و شیوه یه ی له سه ریته تی یان پیی گه یشتوه حه قیقه ته نه و ئیتر ته واو، نه خیر جه وه ری حه قیقه ته به رجه سته نی یه و ده بیته به رده وام به ره و رووی بچین له ریگه ی نه فی کردن و ره خنه گرتن له و فورمانه ی له هه نوکه دا خۆیانمان وا پیشان ده دن حه ققه تی کۆتاین،^(A) (هیربرت مارکیوز) نه وه ی ناونا بوو (دیاله کتیکی نه فی) لای هیگل، که ده توانین بلین فه لسه فه ی مارکیوز شاده ماره که ی بریتی یه له م خاله، دیاله کتیکی نه فی و بیرکردنه وه ی دیاله کتیکی لای مارکۆز له ریگه ی نیگه تیف بوونی فیکره وه به ره مه دی، با که میک نه م تیوره شیبیکه مه وه:

بیرکردنه وه ی دیاله کتیکی نه و بیرکردنه وه یه یه که به رده وام ئامانجی گۆرپینی سائیده کانه، به پیچه وانه ی بیرکردنه وه ی ئاسایی (عادی) یه وه که به رده وام ته سلیمی واقع ده بیته... لیره وه فیکری دیاله کتیکی به خستنه روی پرۆزه یه کی پۆزه تیف ده ست پیده کات له هه مان کاتدا به رامبه ریکی نیگه تیف له به رامبه ریوه داده نی، پاشتر له هه ردوکیان ته رحیکی تازه به ره مه مدین، بۆ نه م سیه مه شیان دژیکی تر داده نی، بۆ نه وه ی جاریکی تر سسته میکی نوئی تریان لیخولقینی، به م

جۆرە فيكر بەردەواوم سستەم بەرھەمدىنى و ھەر خۇشى بەرامبەرىكى دژى بۆ دەدۆزىتەو ە و پاشتر برھەمى نۆى دەھىننيتەو ە .. ئەمە جولەى بەردەوامى فيكرى مرقايەتەى ە (دىالەكتىكى نەفىە، لای ھىگل و ماركون).

ئاین كاتىك چەمكى ئىحتىھاد وەك مىكانىزمىكى بەرھەم ھىنانى مانا لە زەمكەنە جىاوازەكاندا دەخاتە گەپ، ھەولەدات خۆ لە مردن بپارىزى، مردنى ھەر مەنزومەىەك ئەو كاتە رودەدات كە تواناى تىكشاندنى خۆى نامىنى بۆ ئەو ەى خودىكى نۆى بەرھەمىننيتەو ە .. لىرەو ە ئەو پىرسىارە وەلام بەدەست دىنى كە بۆچى ئاین لە شىو ەى (دەق)دا ئامادەىە، چونكە دەق بەردەوام ئامادەىە بۆ كارلىكى نۆى لەگەل خويىنەرەكەىدا ..، ئىدى ئەو سىستەمەى خويىنەرى سەدەىەك لەمەوبەر لە دەقەو ە بەرھەمى دىنى ھەرگىز بەكسان نىە بە سىستەمى ئەم سەدەىە لای خويىنەرىكى دى.

ستەم و جوگرافىا

گەر لىكنەچونى سستەم لە جىاوازى قۇناغەكاندا بەو جۆرە بىت، ئەو ە لىكنەچونى سستەم لە ەك قۇناغى دىارىكراودا ئەو راستىەى ترە كە دەبىت لەسەرى بوەستىن، پەيوەندى نىوان جوگرافىا و سستەم لە تىورەى خەلافەتدا تا ئاستىكى زۆر پشت گوى خراو ە، ياخود راستتر تىورەى خەلافەتى تەقلىدى بەردەوام ھەولى ئەو ەى داو ە ئەم راستىە ەك وەھىك ببىنى .. كىشەى كۆمەلە مرقىك لە جوگرافىاەكى دىارىكراودا، بەكسان نىە بە كىشەى مرقىكەكانى ترىش لە گشت جوگرافىاكاندا، مرقىكەكان مىگەلىش نىن تا شوانىك سەرىپەشتى ھەمويان بكات، مامەلەى مرقى ئەم جوگرافىاە لەگەل سروشتدا، لەگەل دەقدا، لەگەل چەمكەكاندا زۆر جىاوازە لە مامەلەى مرقىكەكانى دى لەگەل ھەرىەك لەو پىكھاتانە، ئەمە ھەمووى لەو پىو ە دىت كە كارلىكى مرقى لەگەل فەزكانىدا، كارلىكىكى ناچونىەكە و سستەمى ناچونىەكىش بەرھەمدىنى.

ئىدى لە برى ئەو ە باس لە جوگرافىاى خەلافەتەك بەكىن، دەبىت باس لە جوگرافىاى چەندان خەلافەت بەكىن، دىارتىن چەمكىش كە دەبىت گومانى لىبرىت (مەركەزىەت) ە لە سستەمدا ..، ئەبوزەىد پى وایە سەرھەلانى پۇستى (سلگن ە) لە تەنىشى (خەلافەت) و ە داوى سەدەى دوو ەمى كۆچىەو ە، ئەو راستىە دەردەخات كە دەسەلاتى خەلىفە وەك مەركەز جگە لە رۆتىنىك ھىچى تر نەبوو ە، بەلكو سولتان دەسەلاتى تەواوى ناوچەكەى خۆى بوو ە و ەلانىكى رەمزی بۆ خەلىفە ھەبوو .. ئىدى ئەو خەونە سادەىەى ئىستاش لە ەھمى خەلافەتەكى سەرتاسەرىدا دەژى جگە لە بى ئاگایىەك لە مىژو و سروشتى پەىو ەندى نىوان جوگرافىا و سستەم ھىچى دى نىە ..

ئىمە لە بەردەم سستەمىكدا نىن كە بۆ ھەموو قۇناغەكان دىرژ دەبىتەو ە، بەلكو لە بەردەم چەندان سىستەمى جىاوازى قۇناغە جىاوازەكانداىن كە مرقايەتەى بۆ شىواوىەكانى خۆى بەرھەمى دىنى، لە ھەمان كاتىشدا خاوەنى زیاد لە سىستەمىكىن لە ەك قۇناغدا.

ئىشكالىەتى سستەم و قۇناغ راماندەكىشى بۆ ئەو ەى بچىنە ناو ئىشكالىكى ترەو ە كە ئەویش چەمكەكانى بەرھەمىنانى سستەمە لە فيكرى سىياسى و فىقھىدا، بەتايبەت ھەردوو چەمكى (ئىجماع و قىياس)، بەو ماناىەى شىتەلكارى ئەم دوو چەمكە دەمانگەىەننیتە كىشەكانى بەرھەمىنانەو ەى سستەم لە ھەنو كەدا.

ئىجماع و بهرهمهينانى سستم

پيش هر ليدوانىك له سهر ئىجماع، گرنه بزانين له سهر چه مكىك ده دوپين كه بهرهمه عه قلى ميژوييه، نهك ده قى ئاينى، به واتا له بهرهمه چه ميكي بان ميژويدا نين تا كراسى پيروزى له بهر دا بيت و خوئ نه خاته ژير پرسياره كانه وه.

فورمه كاني ده سه لاتي سياسى له ميژوي ئيسلاميدا، بهرهمه راسته وخوئ دهق نين، واته دهق فورميكي ده سه لاتي ئاماژه پي نه كروهه، به لكو دوو چه مكي سه ره كي كه فورمه كاني ده سه لاتيان بهرهمه هيناوه له م ميژووه دا، چه مكه كاني (ئىجماع) و (قياس) فيقه ييه، ليژه وه ئيمه له بهرهمه دوو چه مكدانين كه به دريژاي ميژو سسته ميان بهرهمه هيناوه، له هه مان كاتدا ئه م دوو چه مكه خوئ شيان بهرهمه مي سسته ميكي سوسيو لوجى ميژوين، به و مانايه ي سسته ميكي كومه لايه تي (ئىجماع) وهك يه كيك له ميكانيزمه كاني خوئ بهرهمه مديني بو راقه ي ئه و واقيعه ميژوييه خوئ، پاشتر ئىجماع لاي بير كرده وه ئيسلامى خوئ ده بيته چه مكىكي سه رو ميژويي بو بهرهمه هينانى سيستم.

ليژه وه ده بيت دوو جار گومان بكه ين، جاريك له خودى چه مكه كه و تواناي بو بهرهمه ميه انى سيستم، جاريكيش پرسيار له و چر كه ميژوييه ي ئه م چه مكه ي تي دا له دا يك بو. . له وه ي دوو مه وه ده ست پي ده كه م:

جياوازي و ئىجماع

ئه و كومه لگه ميژوييه ي ئه م چه مكه ي تي دا له دا يك بو، كومه لگه ي پرسياره گه وره كان نه بو، تا زياد له وه لامىك ئاماده بيت، به لكو ئه و پرسيارانه بوو كه بهرهمه وام يهك وه لاميان بو خوئان دانابوو، خودى مرؤفايه تي خاوه ني ئه و هؤشياريه يه نه بوو كه له و قوناغه دا ئه و پرسيارانه بكات كه هه رگيز هه موومان ريكناكه وين له سه ريهك وه لام بوئ. . له هه مان كاتدا ئه و گروپ و ته رزانه ش كه ده يانويست زياد له وه لامىك بو پرسياره كان بده نه وه، بهرهمه وام وهك ناشه رعي يهك سه ريان كراوه، به و مانايه ئىجماع بريتي بووه له و سه قفه مه عريفه ييه كه بير كرده وه ي جياواز نه يتوانيوه لي ده ريجي، كاتي ك تو ديت به ناوي ئه م چه مكه وه پيروزى و ره هايي ده به خشي به ئيجتياهادي چه ند زانايهك (كه دوورني يه گه مه كاني ده سه لات ئاراسته ي كردبن) ته نها كو تاي يهك دانانيت و بو تيروانينه نوئكان له و ديارده يه، به لكو له هه مان كاتدا مؤركي ناشه رع بونيش ده ده ي به هر تيروانينيكي ده ره وه ي ئه م ئىجماعه، له كاتي كدا مرؤف بهرهمه وام ماناي نوئ له شته كان ده رديني و جو له ي ژيانيش له مه وه يه.

ئه مه يه گوماني ئيمه له تواناي ئه م چه مكه بو بهرهمه هينانى سيستمه ي سياسى نوئ دنياي ئيمه ئه و جيهانه ني يه سيستمه ميكي تي دا بهرهمه بيت كه هه موومان كو ك بين له سه ري، به لكو دنيا يه كه ديارترين سيماي بريتي يه له جياوازي، ئيمه له قوناغ ي كدا ين جياوازي يه كان و بوني زياد له تيروانينيك بو ته گه وره ترين زه روره تي. .

به تاييهت کاتي: له سيستمی سياسي کومه لگه يه ک ده دويين له داوی مؤديرنه وه، راسته وخو ده ببيت نه و راستي يه مان له بهرچاو بيت که زياد له بهرزه وندي يه ک، زياد له ئايدايه ک، زياد له گروپک و زياد له رهنگک بهرهمه پنهري نه م سيستمه من.

له ئيجماعی ئاينی يه وه بو ئيجماعی کومه لايه تي

چه مکی ئيجماع له ميژوودا بهرهمی تيپوانينيکی ئاينی يه، واته ئاين وه ک يه کک له که ناله کانی ژيان نه م چه مکی بهرهم هيناوه، به تاييهت ئيجماع له سه ره تاد له سه ره ندي ئيشکالی رافه کاری و عياده تي يه وه هاته بوون، پاشتر کرايه ئاليه تيکی خولقاندنی سيستمی سياسي، کيشه که له ويه سه ره لده دات که نه م چه مکی وه ک که نالتيکی ئاينی، ده ببيت که نالی بهرهمه پنهانی سيستم بو هه موو ورده کاری يه کانی ژيان، له کاتيکدا ئاين خوئی داوی نه م سه نته ربونه ی خوئی ناکات، کاتيک ره سول (د.خ) ده لیت (ئيوه باشتر ده زانن به کاری دنيا تان)، ده يه ويت ديدگايه کی ئاينی نه کاته سه نته ر بو حوکم دان له سه ره موو ژيان، چونکه نه م به سه نته رکردنه ی ئاين له ري ئي ئيجماعه وه بو قسه کردن له سه ره موو شته کان، فه زايه کی پيروزی ده داته نه و شتانه ی سه رتاپا گوراو ريژه يی يه، ئیدی ليروه له ميژوودا چه ندان ئيجتیهادی دنيا یی له ژير ناوی ئيجماعی ئاينی دا خوئی وه ک ره هايه ک ويئا کردوه.

ئيشکاله که ته نها له ويذا ني يه که هه موو ديدگاکان ئاستی ده کرين و جورک له پيروزی ده پوشن، به لکو گه وره ترين چه مکيش توشی قه يران ببيت ليروه دا چه مکی (کومه لگه) و (هاولاتی بون) ه، گه ر سيستمه کانی دويینی يه ک گروپ يان يه ک خيل يان خه ليفه و پادشايه ک ئاراسته کانی ديارى کردب، نه و هه نوکه دنيا ی ده نگه جيا جيا کانی هاولاتی ئاراسته ی نه و سيستمه ديارى ده کات، ئیدی ئيمه له بهر ده م يه ک ئايندا نين، به لکو کومه لگه يه کی فره ئاينمان هه يه و نوينه ريان هه يه ده نگه کانينان بهر ز بکاته وه، له بهر ده م يه ک چيني ديارى کراودا نين، به لکو چه ندان چيني کومه لگه له ريگه ی نوينه ره کانينانه وه بهرزه وندي و داواکانيان راده گه يه نن و سيستمی سياسي ده ببيت گوپيستييان بيت، ليروه ده ببيت قسه بکه ين له سه ره ئيجماعی کومه لايه تي نه ک ئيجماعی کانی ئاينی.

پروژه ی کوردی ئيسلامی ئيشی نه وه ني يه دووباره چه مکی ئيجماعی ئاينی بکاته وه به تاکه بهرهمه پنهري سيستمک بو ده سه لات، نه و ده ببيت نه و راستي يه زورون ببينيت که له بهر ده م کومه لگه يه کی فره ته رزدايه و نه و يه کک له ته رزه کانی نه و کومه لگه يه.

ئيجماع و سه قفی مه عريفی

ده ببيت نه وه مان له ياد نه چيت هيج هيزک ني يه بتوانيت له گه ل پيروزيه کانی شه پي پيکريت، پيروزی نه و کاته کونکريتي تر ده ببيت که تاکي عوام ده ببيت هه لگري و بهرگري ليده کات، گه ر ژيان به شيوه يه کی ره ها بجيته وه ناو ريژه يی بوون، واته هه موو ته رزه کان، هه موو نه و ديدگايانه ی مروف به رامبه ر به شته کان هه يه تي ره هانين و ريژه ين، هه تا نه و ديدگايانه ی مروف به رامبه ر به ره هايه کی وه ک ئاين هه يه تي فره رهنگ و ناچونيه ک و ريژه يی بن، هه ر ليروه شه وه ئاين خاوه نی زياد له ته فسيريکه و زياد له فورميکی هه يه و زياد له ئاينزايه کی ليکه وتوته وه، گه ر ره هايه کی

وهك ئاين ناماده بيټ له رڼي تيگه يشتنه كاني مرؤقه وه بيته وه به رڼه يي.. ئهوا به ره مه پياني سيستم بؤ فه وزا كاني ژيان ده يان جار نه گه ري رڼه يي بوون به سه ريذا زال ده بيته وه و سيستم و راقه يه كمان ني يه بؤ ژيان ره هابيت، كه ره هابي يه ت چووه دواوه و رڼه يي بون بالي كيشا به سه ر ژياندا، ماناي هر چه مككي ژيان، هر چه مككي سيستم ناماده يه بؤ نه وه ي ده يان تيپرواني ني جياواز ه لگرئ، به و اتا ليړه وه چه مكيمان ني يه له خاليكدا خو ي له تيگه يشتنى نو ي له تيگه يشتنى ناچونيه ك بشار يته وه.. به لام ئيجماع له ميژوودا كراوه ته نه و سه قفه مه عريفى يه ي كه چيتر ريگه ي به راقه كان گرتووه، نه وكاته ي ده لئيت فلانه كيشه يان فلانه چه مكى ژيان زاناياني ئاين ئيجماعيان له سه ر كرووه، ناراسته وخؤ نه مه ت راگه ياند كه نه م چه مكه نابيت قسه ي ترى له سه ر بكرئ.. ئيبن حه زم له مه رايده كرد، نه و گوماني گه وري له راستى روداني ئيجماعيك ده كرد له سه ر شته كان، نه گه رچي نه و ريگره جوگرافيا كاني به گه وريه ترين خال دادنه كه ناهي لئيت شتيكي له م جوړه روبدات به لام نه و راستى يه شى له به رچاو بوو كه ناكريټ هه مومان كو ك بين له سه ر شته كان، ناكريټ سه قفيكي مه عريفى بؤ تيگه يشتنه كان دابنيين⁽⁴⁾، گه ر نه و كات ئيبن حه زم نه م گومانه ي كردبئ ده بيت ئيمه له هه نو كه دا زور جي ي سه رنجمان بيټ، ته كنه لوژيا له هه نو كه دا ده توانيټ دينا و ده نگه كان به يه ك بگه يه ني، به لام سروشتى په يوه ندى مرؤف به ژيانه وه پيچه وانه ي نه م قورخ كردنى مانايه يه.

فہ لسه فہی ئیجماع لای شاتبی و گومانیکی گہ ورہ:

قسہ کردن له سہر شاتبی و زانستی ئسول، به بیئ ناگادار بوون له و فراوانکردنه گہ ورہ یه ی شاتبی له م زانسته دا کردی، به تایبته دامه زرانندی مه به سته کانی شه ریعته (مقاصد الشریعه) و تیوریزه کردنی لای ئه م زانایه وه، باس کردنیکی بی ئینسافانه یه، به لام مانای ئه وه نی یه که تیوروانینی شاتبی بو ئه م چه مکانه دوره له کومه لیک ئیشکال، به تایه بت کاتیک ده یه ویت شه رعیته و فہ لسه فہی (ئیجماع) بخاته روو.. فہ لسه فہی ئیجماع لای شاتبی یا خود شه رعیته ی ئه م چه مکه لای ئه و له دوو خالدا خو ی ده بینیته وه، به و مانایه ی ئه و ئه م دوو خاله ده کاته به لگه ی به رده وام بونی ئه م چه مکه له کلتوری ئیسلامیدا، که هه ر دوو خاله که به دهر نین له قسه له سه رکردن.

۱- ده لیت ئیجماع ئه و کاته شه رعیته ی خو ی وه رده گری که ها وه لان با شتر له هه موو که س شاره زای نه یینی یه کانی زمانی عه ره بی بوون و خاوه نی ئاستیکی به رزی زمانه وانی بوون، ئه وان له هه موو که س زانترن به کیتاب و سوننه ت، هه ر له به ئه وه گه ر وته یه ک یان کرده وه یه که له وانه وه هات و ئیجماعیان له سه ر کردبوو ده بیته وه ربگیریت.

۲- دووم خال ئه وه یه ئه وان راسته وخو له گه ل چرکه کانی دابه زینی نیگادا ژیاون، لیژه وه ئه وان له هه موو که س ناگادارترن به هوکاره کانی دابه زین (سبب نزول) و شتانیک ده زانن که جگه له وان نایزانیته^(۱).

له کاتیکدا هه ریه که له م دوو خاله کومه لیک قسه هه لده گرن، هه رگیز وا نی یه مروقیکی چواره سه ده له مه و به رگه وره تر و فراوانتر مامه له له گه ل ده قدا بکات، وه ک مروقیکی هه نوکه که ده یان میتودی فیلولوژی و سیمبولی فره ره هندی له به رده ستدایه، به لی ده شیت بو ئه و چرکه زه مه نی یه و به پی ی معریفه ی ئه و قوناغه میژوی یه مامه له کانی ها وه لان له گه ل چال و چۆلی یه کانی زماندا با شترین مامه له بوین، به لام زور کیشه یه تو بلیت با شترین مامه له ن بو هه تا هه تایی، ده شیت ئه وان ئیجماعیان له سه ر چه مکیک و مه دلوله کانی کردبی به پی ی ئه و ئاسته رو شنبیری یه که کومه لگه یه کی داخراو (لیژه دا کومه لگه ی داخراو مه به ستم له کومه لگه ی پیش شوپشی ته کنه لوژی و کرانه وه ی مه عریفی دونیایه، دنای شوپشی راگه یانندن و تیکه لاوبوونی سه رچاوه کانی معریفه) له و قوناغه دا به وانی به خشیه به لام با شتر نی یه له و راقه که ره ی سیدی یه کانی کومپیوته ریک ده یان ته فسیری فیلوژی و سایکولوژی و سیوسیولوژی له سه ر ده قیک پیده دات، هه ر له ئه ساسه وه قسه له سه ر باش یان خراپی هه یه کیکیان نی یه، به لکو هه ر قوناغیک باشی خو هه یه.. ئه م دریز کردنه وه یه ی مه عریفه له زه مه نیکی میژوی یه وه بو زه مه نیکی تر چی یه جگه له به ده سه لات کردنی مه عریفه ی دوینی، ئه مه شه ر کردنه له سه ر ئالیه ته کانی به ره مه یانی مه عریفه که به به رده وامی ده گورپین و موقه ده س نین، (شه حرور) زور روون ئه م ئیشکاله ده رده خات، ئه و ده لیت به رگری کردن له کلتور به رگری کردنه له کومه لیک ئاله تی معریفی که سه رده میکی عه قلی به شه ری به ره مه ییناوه بو مامه له کردن له گه ل ده قه کاند، که هه مویان ریژه یین و هه یچ میکانیزمیکی ده ره یانی مانا له هه ر قوناغیکدا بیت (قوناغی ها وه لانیش) بیت به دهر نی یه له و ئاسته مه عریفی یه ی ئه و کومه لگه یه به ره می هیناوه^(۱).

کاتیک دهق نامادهیه، له گه لیدا چندان رافه دیته بوون، ده قیکمان نیه تهنه قوناغیک رافه ی بکات، دنا ده بیته ده قیکې مردوو، به قه د ژماره ی مرؤغه کان مه دولولی ده قه کانمان هیه، نه راستیه نه وکات زیاترون ده بیته وه که له بابه تیکې سره کی وهک (عه قیده) راده مینین له میژودا، ناماده بونی زیاد له عه قیده هک له کلتوری ئیسلامی دا، هیچمان پی نالیت نه وه نه بی که دهق نامادهیه له هره بابه ته ریشه یی یه کانیشدا فره یی بنوینن، زیاد له بازنه یه عه قیدی بخاته وه، سک پرشی چند کلوریک بیت...، موعته زیله کان هه رگیز وینه هک نین له جه بریه کان، عه قیده ی شیعه هه مان بویاخی عه قیده نیه لای نه شعهری یه کان^(۱۲)

باکه میک له ئیشکالی خالی دوو همیش بدوین:

مرؤقی هه ر قوناغیکې میژووی پابه ندی ئاستیکې مه عریفی یه، به و مانایه ی هه رزه مکانیکې میژووی سه قفیکې مه عریفی هیه و تاک به ره می نه و سه قفه مه عریفی یه، جاریکې تر نه م فه زا مه عریفی یه به ره میکی دیاله کتیکې کارلیکی ریژه یی ئیمه یه به رامبه ر به پیکهاته کانی واقیعه کان، به و اتا ئیمه له ژیر دوو چه تری (واقیعی) و (مه عریفی) ریژه یی داین و له ژیر نه م دوو چه تره شه وه شته کان دهناسین، ئیدی لیړه وه وه همه ئیمه وا بزاین له قوناغیکدا مرؤقابه تی به در له م دوو چه تره مامه له ی له گه ل شته کانی ده وری دا کردوه، (پیغه به ران د. خ ل بیت له چند حاله تیکې تایبه تی دا که نیگا ناراسته ی کردون له م ره هایه میژووی یه در چون، دنا له کومه لیک مامه له ی تر دا له گه ل واقع ریژه یی بونه که یان ناماده بوته وه، نمونه ی زور هه ن له میژودا (بیره کانی به در) ناشتنی دارخورماکان، خه نده قی مه دینه. هتد).

به هه مان شیوه هاتنه ناوه وه ی شته کان بو ناو قوناغیکې میژووی، هاتنه ناوه وه یه کی ره ها نیه، دهق کاتیک له دره وه ی زه مکان دیته ناوه وه ی زه مکانیکې وهک جه زیره ی عه ربه یه وه، بریکې بی نه نداز به بیژنی نه و مه عریفه سائیده دا دیته بوون، به جوریک هه م نه و واقیعه به شداری ده کات له بونیادی ده قدا، به پیچه وانه شه وه دهق کارده کاته پیکهاته کانی نه و واقیعه وه وه ولی گورپنی ده دات... لیړه وه زانستیکې وهک هوکاری دابه زینی نیگا (سبب نزول) دیته بوون...، به لام مامه له کردن له گه ل نه م زانسته دا مامه له یه کی میتودی به ره م نه هیئا له که لتوری ئیمه دا، به رنامه ی ته وزیفی نه م زانسته له بیرى ئیسلامی دا ته وزیفیکې کلتوری نه بوو، به قه د نه و نده ی ته وزیفی کومه لیک قه یدی میژووی بوو له سه ر تیروانینی نوئ و خویندنه وه ی نه ترؤپولوجی نه و زه مکانه ی یه که م..

باوردتر بدوین

مامه له ی چرکه ی یه که م له گه ل روداوه کانی دابه زینی ده قدا، مامه له ی مرؤقی زه مکانیکې میژووی یه، که پی وایه دهق تهنه له بهر نه و زه مکانه ی نه و تهنه له بهر پیداویستی یه کانی نه و دابه زیوه وه هر له م قه ناعه ته وه ناو ماناکانی زه مکانیکې میژووی تایبه ت... کاتیک شاتبی ئاسا ده لاین (نه وان راسته وخو له گه ل چرکه کانی دابه زینی نیگا دا ژیاون، لیړه وه نه وان له هه موو که س ئاگادارترن به هوکاره کانی دابه زین و شتانیک دهرانن که غه یری نه وان نایزانن). جوریک له خو ته سلیم کردنه به و زانینانه ی نه وان به بی نه وه ی وهک مامه له یه کی ریژه یی سه یریان بکری.

نه و ئیجماعه مه عریفی یه ی چرکه ی یه که م له سه ر نه پنی یه کانی نه و کاته کراوه، بو نه وه نه خولقاوه دوباره به بی دهنگی قبول بکریته وه به لکو نه وه خو ی خویندنه وه ی میژووی قوناغیکه بو

روداوېك و دهبیت خویندنه وهی بؤ بکریته وه، واته دهبیت خویندنه وهی خویندوه میکانیزمی مامه له بیت له گه ل چه مکیکی وهك ئیجماعدا.

ئو و ته زایه ی ده لیت: (ئیجماع) ته نها له هندی بوری عبادی دایه و ئیجماعی سیاسی دریژ نابیته وه بؤ ناو زه مه نه کانی تر، بریکی بی ئه نداز بی ناگایی به له په یوه ندی نالوزی نیوان (دهق و ماناو واقع)، کاتیک تو هر مانایه ک رۆحی یان ماددی له ده قیک دهر دینی، راسته وخو ناوه ندی پراکتیکی ئه و مانایه واقیعه، بؤ ئه وهی واقیعه کانمان نه که ینه ناوه ندی پراکتیزه بونی ئه و مانایانه ی خو مان نه مانداوه به شته کان دهبیت خویندنه وهی خویندنه وه بخولقینین.. هر لیره وه ئیشکالیه تی سستم به ره و کرانه وه ده چیت که تو دوباره چه مکه رۆحانی و دنیایه کانی میژو به هوشیاری چرکه که ی خوت ده خوینته وه، به پیچه وانه وه نه خشه و ره گه زه کانی میژوو ئه وکاته به به رده وامی له سستمی سیاسی دا ئاماده دهن که تو خویندنه وهی خوت بؤ ئیجماع روحانیه کان نی، زانینی ئه و راستی یه ی میژووی ئیمه تیایدا سیسته می سیاسی و رۆحانیه ت ناویته ی یه ک بوون و ده ست له ملانی یه کن، ئه وه ندی تر ئه م پرۆزه خویندنه وه یه مان لا ده کاته پیوستی یه کی گه وره .

شته کان له نیوان مه عریفه و ناسینه وه دا

ئیشکالیه تی قیاس له به ره مه پنیانی سیسته م دا

هر زه مه نیک کاتیک له دایک دهبیت تابلویه که له روداو، تابلویه که ته نها روداو ه کانی فره رهنگ نین، به لکو خودی یه که یه که ی ئه و روداوانه دهنه وه پیکهاته یه کی فره رهنگی تر، ئیدی لیره وه یه ئیمه له به رده م تابلویه کداین (ژیان) هیچی له هیچ ناچی، ئیمه له به رده م کومه لیک قوناغدا نین که هریه که یان که شکولیکی تاییه ته، مرقایه تی به رده وام که شکولی قوناغه جیاجیا کانی به ره مه دینیته وه، ئه و شته عه نتیکانه ش که له که شکولی قوناغه که ی ئیمه دازیا د ده کن، زوریک جیاوازن له وانه ی پیشتر، زه مه نی ئیمه زه مه می روداو ه کانی خویه تی، پرسیا ری ئیمه پرسیا ری لوغزه کانی ئه م قوناغه یه، به بی مه عریفه ی ئه و لوغزانه شتیک نی به ناوی وه لامی ئه م قوناغه بیت..، سیسته م ئه وکاته کوری شهرعی قوناغه که ی خویه تی که وه لامی پرسیا ره کانی هه نوکه له هه ناوی خودی هه نوکه وه هه لگوزی، سیستما تیزه که ری فه وزای قوناغی خو ی بیت به که ره سته ی ئه و قوناغه .

به لام ئه م فورمه له سیسته م هه رگیز نایه ته بوون، گه ر که میک له سه ر هه ردوو چه مکی (مه عریفه ی شت) و (ناسنیه وه ی شت) و په یوه ندیان به سیسته مه وه نه دوین:

سیسته م میکانیزمی مامه له یه له گه ل روداو (حدپ)، خودی روداو له ژماره نه هاتوه کانه، له دوا جاردا چه مکی فه وزا له به رامبه ر سیسته مه وه داده نیت، روداو له دایک بویه کی نویی چرکه یه کی نویی، نامویه کی تازه یه به سروشت و به مرقوف، ئه م نامویانه ی رۆژانه ئیمه به ره میان دینین له وه و پیش فورمیکیان نه بووه، پیناسه یه کیان نه بووه، پرسیا ریکی دیاریکرا و نه بوون..، ئه مانه ئه وکاته وه ک پرسیا ر، وه م لوغزیک دهر ده که ون که له دایک دهن، ئه م روداوانه ی ژیان ئاماده ن بؤ ئه وه ی بناسرین، نه ک بناسرینه وه، لیره وه ئیشکالیه تی چه مکیکی وه ک (قیاس) سه ره له ده دات^(۱۳).

ئيشكاله كه له ويدايه كاتيک تۆ باوه رپهت به ليكچونى دوو روداو ههيه، ئيدى ههولئىكى جىدى نايه ته بوون بۆ ناسينئىكى سه ربه ستنى دووه ميان، له كاتيكا ئه و روداوانه ي دئنه بوون پيكاها ته يه كى ئالوزى سه ربه ستن و ناكريت تۆ به روداويكى ميژويى بياناسيته وه، سيسته م ئه وكاته مامه له يه كى لوزيكي له گه ل هه نوكه دا پئ ناكري كه ناتوانيت مه عريفه ي شته كانى هه بيت وهك خويان، مه عريفه ي روداوه كانى هه بيت وهك خويان، به لكو له سه ر قورميكي ترقياسيان ده كاته وه.

محداركون پئى وايه مه عريفه ي شته كان ههولئىكى هه نوكه ييه بۆ ناسينى ئه و شتانه و ره هه نده كانيان وهك پيكاها ته ي سه ربه خۆ، له كاتيكا ناسينه وه ي شته كان برتئيه له پئناسه ي ئه و شتانه ي له رى پئناسه كانه دوئى يه وه)

هه ر روداويكى نوئى ئه م چركه يه خاوه نى ده يان ره هه ندى فره ماناي خويه تى، دوزينه وه ي عيلله ي هاوبه شى نيونا ئه م و روداوه كانى پئش خۆ، ته واو ههولئىكى ريژه يى و ناره هايه، چونكه روداويك شتئى نيه له هه موو ره هه نده كانى دا، به هه موو ره گه زه كانى، عيلله و لوغزيدا يه كسان بيت به روداو شتئى تر.

گه و ره ترين وه هه م چاوه رپئى سيسته مى نوئى ئه م چركه يه بين، له كاتيكا برومان و ابئت قورميك هه يه له دوئيدا پئناسه يه بۆ روداوه كانى ئئستا.

ده بيت شته كان وهك ئه مه ي كه هه ن بناسرئى، نهك قياس بكرئنه سه ر قورميكى ترو بناسرئنه وه.. خودى باوه ربوون به ناسينه وه ي شته كان گه و ره ترين په رده يه له به رده م كه شف كردنى ئه و پيكاها ته نوئ يانه.

ليزه وه سيسته م وهك ئاليه تى مامه له له گه ل زه م كانه نوئىكان پئش هه ر هه نگاويك، به ناچارى ههولئى يه كه مى برئى ئه بيت له ههولئى (مه عريفه ي شته كانى) ئه و زه م كانه، ئيشكالى هه ره گه و ره له ويدايه قورمه ئاماده كانى ميژو، حوكمه ئاماده كانى ميژوو، پراكتيزه ئاماده كانى ميژو و امان ليكهن شته كان بناسينه وه نهك بينناسين، جياوازي نيوان ئه م دوو چه مكه ش ئه وه يه ئه وى يه كه م مامه له يه له گه ل چركه نوئىكان و روداوه نوئىكان، مرؤفه نوئىكان وهك دريژكراوه ي قورميكى تر، به مەش پروسه ي تيپامان له و نوئ يانه سه رتاپا مه حكومه به ناسينى قورمه كونه كه، به وهش فيكر له ئاست كه شف كردنى ره هه نده تايبه تى يه كانى روداوى نويدا گۆج ده بيت.. ئه مه له كاتيكا چه مكى دووم (مه عريفه ي شته كان)، ههولئىكى فهلسه فى يه بۆ پرسياركردن له و پيكاها ته نوئ يه، له و روداوه نوئ يه، له و زه م نه نوئ يه وهك بونئىكى سه ربه خۆ و نوئ، نهك وهك دريژكراوه ي قورميكى پئشينه ..

رؤحانيه تی سروت و ئیشکاليه تی سیسته م

سروته کانی ئاین به رده وام وه لامي زاتيه تی مروفن، ئاین هینده ی پرؤسه یه کی خودی ئیمه یه، هینده دریژ نابیته وه تا هه موو نیوه نده کان دیسپلین بکات، پرؤسه خودی یه کان هه رگیژ ئالوژی پرؤسه کومه لایه تیه کانیا ن نی یه، رؤحانيه تی تا ک له سروتدا یه کسان نی یه به ئیشکاليه تی سیسته م له جولهی ژياندا،.. سروتی ئاینی فورمیک نی یه بو سستماتیزه کردنی هه موو لایه نه کانی تری ژیان، ئه م وته یه ئه وکاته خویمان وه ک به لگه نه وسیتیک لاده رده خات که مامه له ی هه ریه ک له دوو چه مکی (سروت) و (سیسته م) شیتهل ده که یین.

مامه له ی سروتی مامه له یه له گهل مروفتیک، پرؤسه ی مروفتیکه بو خو ی، له زورکاتدا ده گاته مامه له یه کی دوو که سی وه ک (هاوسه ری) له ژياندا، ئیدی دهرئه نجامه کانی ئه م پرؤسه یه ش دهرئه نجامی تاکیکه بو خو ی، یان ئه وپه ری دوو تا که، ئه مه ش به تالی سروت دهرده خات له ئیشکال، له پرسپاری گه وره، له قه یران و .. هتد ئه و چه مکه زیرانه، جاریکی تر سروت مامه له یه له گهل زه مه نه دیار نه بووه کان، په یوه ندی یه به ره هاوه، هه ر ئه مه یه وا ده کات رازو نه ینی یه کانی سروت سنوریکی نه بیته، ده ستوریکی له قالبدر او سنوری مانا کانی کو تایی پی نه هیئی،.. تا مانا کانی فه زای ناوه ندی منیش زیاد بن له حاله ته کانی دهره وه ی قالب و دهره وه ی سیسته م نزیك ده بیینه وه .. گه ر ئه مه فه زای گشتی سروت بیته، گه ر چه مکی سروت به رده وام ره نگدانه وه ی خودی پرسپاری که ر بیته .. ئه وا (سیسته م) میکانیزی مامه له یه له گهل مروفتانیک، له گهل کروپ و کومه لگه یه ک که هه ریه که یان جیهانیکیه له ئیشکال و پرسپاری سه ربه خو، میکانیزی مامه له یه له گهل دنیا یه ک به رژه وه ندی پیکدا چووی ئالوژ، میکانیزی مامه له یه له گهل ده یان پرؤژه ی فره ره نگ.. ئیدی قیاس کردنی چرکه رؤحانيه کانی سروت به ئیشکاله کانی سیسته م گه وره ترین گومانی شایه نه، کردنی سروته کان به کارگه ی به ره مه یئانی سیسته م، ته نها واما ن لی ناکات مامه له یه کی رؤحانی و به رائه ت له گهل کیشنه گه وره کانی ژياندا بکه یین و به مه ش کو شکیک له قه یران بونیاد بنیین،.. به لکو ده مانخاته ناو به ره مه یئانی کومه لیک چرکه ی رؤحانی یه وه که نه ک سستماتیزه ی فه وزا کانی واقیع ناکات، به لکو زیاتر ده یکاته پانتاییه ک بو پراکتیکه بی سسته مه کانی رو ح.. لای (ماوردی) ئه م ئیشکاله به ته وا وه تی دهرده که وی کاتیک باس له عه قدی ئیمامه ت ده کات، ئه و پی ی وایه ئیمامه ت به دوو شایه ت یان دوو که س به یعه ت بده نه ئیمام ئه وا ئه م پرؤسه یه ته وا وه، پاشتر شه رعیه تی ئه م حوکه می ده باته وه بو ئه وه ی سروتیکی کومه لایه تی وه ک نیکاح به دوو شایه ت سه رده گری، ئیدی به قیاس له سه ر ئه م سروت ه ئه وا ئیمامه تیش هه مان شته^(۱۴).

ئه مه یه قه یرانی سروت و سیسته م.. پیوانی پرؤسه یه کی گه وره فره ره ه ندی وه ک ده سه لات و شه رعیه ت به عه قدی نیکاح.. ئه مه چی یه جگه له بچو ککردنه وه ی ژیان بو نا چرکه یه کی سروتی بی ئیشکال، ئه مه هیچ نی یه جگه له دروست کردنی کو شکیک له قه یرانی سیاسی.. یا خود ئه و تی پمانه میتافیزیکی یه میژوو که پی ی وایه به ئیمام کردنی خه لیفه ی یه که م بو پیش نویژی له لایه ن پیغه مبه ره وه (درودی خوای لی بیته)، به لگه یه له سه ر شیاوی ئه بو به کری سدیق بو ئیمامه تی ئومه تیک !!

قسه له سهر ئه وه نى يه ئه بوبه كرى سديق شياوه . يان نا، ئيشكالى گه وره ئه وه يه عه قلىكت هه بېت به م جوهر بازنه كان تيكه لاور بكات و نه زانيت چهند قهيران ده خاته وه ..
 ئيمامه تى نويژ پراكتيكيكي روخانى بى كيشه، هه رگيز يه كسان نى يه به ئالوزى يه گه وره كانى سېسته م .. ئه م باكگراوه نده ي قياس له دارپشتنى سېسته مدا ده بېت گومانى گه وره ي لىبكه ين ..

وده مى پاسه وانى

گومان له پاسه وانى ده سه لات بو ئاين لاي ماوردى

ئاين ناماده كى روخه بو تيرامان، روخ ئه و لايه نه ئالوزه ي مرؤف كه له چركه ي يه كه مى هاتنه بوونى ئه كائينه وه پرسىار له شته كانى ئه وديو ماده كات، ميتافيزيك ئه و فه زايه يه كه روخ به رده وام پرسىارى لى ده كات و چاوه پى و وه لامه .. وه لاميك كه بونى سروشتى و به رجه سته هه رگيز نه يتوانيوه ئه م پرسىاره شيتانه يه ي ئارام بكات وه، ئه فسانه بووه ئه و خه ياله گه وره و فره مانايه ي كه مرؤف بو ترسى له پرسىاره گه وره كانى روخ خولقاندنى .. له گه ل يه كه م مرؤفى دونيا ئه فسانه ش ناماده يه، چونكه روخ و پرسىاره كانى ناماده يه، رهگ و ريشه كانى مرؤف له ميژوودا رهگ و ريشه ي گه پانه وه به دواى پرسىاره كانى روخدا .. گه وره ترين وه لامه دره وه ي ئه م پرسىارانه تا ئه م چركه يه ئاينه، ئاين وك ميكانيزميكى گفتوگوى به رده وام له گه ل روخدا، وهك وه لاميكى فره ره هه ندى ئه فسوناوى بو پرسىاره كانى روخ، ئه و پرسىارانه ي تا وه لامه كانيان وه رنه گرښ شتيك نى يه ناوى ئارامى روخ بېت .. ئيدى مه رج نى يه هه لىژاردنى ئه و ئاينه ئاسمانى بېت، به لكو بچوكردنه وه ي ره هه نده كانى ئاين له ميژوى مرؤفدا بو ئاينه ئاسمانى يه كان بى ناگايه له گه پانى به رده وامى روخ بو پرسىاره كانى، كه ده يان ئاينى جوړاو جوړى بو خوى خولقاندووه .. ئه و بتانه ي قوره يشى يه كه ده يپه رست فورميكى گه پانه به دواى وه لامى پرسىاره كاندا، بوزيم بو ئارم كردنى روخ له ژياندا .. ئيدى ميژو چهندان پرستگاي گه وره و فره رهنگى به ره مه يئاوه ..

(تاكه دوو شتيك كه مرؤف له سه ره تاوه ناسى سروت و ئاله ت بوو^(۱۵) .

تيرپماناى بيگوفيتچ له م ده سه واژه يه دا بو ميژوى يه كه م مرؤف ئه مه يه كه، ئه و يه كه م كه سه ي كاتيک هاته بوون دوو پرسىار زور لاي گه وره بوون، يه كه م چوډ دريژه بدات به بونى جه سته يى و خوړاك په يدا بكات به مه ش ئاله تى (رم، چه قو... هتد) ناسى و شته كانى پى په يدا كرد، دوو م چون وه لام بو ئه و پرسىاره گه وراڼه بدوژيته وه كه روخ له ئاسمانيان ده كات، له ديار نه بوه كانيان ده كات .. ليږه وه سروت بووه ميكانيزمى گه پان به دواى ئه م وه لامانه دا و سروشتى ناسى .. ئيدى گه ر مرؤفى چاخى به ردينه كان سروتى به رده وامى هه بوبيت، ئه و مرؤفى سه ده ي بېست و يه كيش خاوه نى سروتى خوږه تى، مرؤفايه تيش به رده وام سروته كان دريژه پى ددات چونكه وه لامى پرسىاره ديارنه بووه كانى روخه .

له لايه كى تره وه ئاين مژده ي به رده وامى زرگار بوون بووه له دونياى نازاره كان بو دنياى بى نازارو مه مله كه تى ئاسمان، ئه و مژده يه ي كه هه ركات مرؤف له قه يرانى ناسورى يه كانى ژياندا نوم ده بېت و هيواي قه لاچوډه كات، ئاين ديت ئه گه رى كوچ كردن بو دنيا ئه رخه وانى يه كانى پى ددات، ليږه وه هه ر جوگرافيايه كى مرؤيى نازاره كانى ژيانى تيدا زور تر بى به رده وان ئاين زياتر

ماناكانى دهناسرى.. ساده ترين ته فسير نه وه په وهك هه ندى له سيكولاريسته كاني دونياى عه رب و كورديش دهيكه ن بؤ گه شه سندنه وهى نائين له روزه لاتدا، نه ته فسيره ي پى وايه ئابورى و نه دارى خه لكى و دهوله مهندي پرژه نائينيه كان بؤته هوى نه م گه شه سندنه، نه مه وه همه، نه مه نه وپه پى بى ناگاييه له سايكولوجياى نائين و مه دلوله كاني له ژيانى تاكدا.

گه ژيان به رده وام سكرپيكي ناسورى به كان بيت، گه ژيان نه وه په شه به رده وامه بيت له مرؤف به نازاردانى، نه وا نائين له به رامبه روه نه وه مژده سحر او يه بووه كه نارامى گه راندوته وه بؤ شپزه ييه كاني مرؤف (و استعينوا بالصبر و الصلاه وانها لكبيره الا على الخاشعين)
(الا بذكر الله تكمن القلوب.)

زهمه نيك نى به بى ناسورى.. به هه مان شيوه زهمه نيك ناييت بى ناتاجى مرؤف بؤ مژده كاني رزگار بون له و ناسورى به..

(توينبى) نه م مژده نه به دى نائين بؤ رزگار بون به يه كيك له فله سه فهى ميژوبى بلاوبونه وهى بيروباوهرى مه سىحى داده نى له ناو ئيمپراتوريه تى رومانى دا، به و مانايه ي به نده كاني نه وى له ناسورتين چركه كاني ژياندا ده گوزهران، هه موو ژيان لاي نه وان ره شايى بوو مه سىحيه ت هات مژده ي رزگار بونى نه به دى بؤ هه لگرتبون، مژده ي شاره شوشه ييه كان و خه ونه نه رخه وانى يه كان، بؤيه سه رتاپا تينو پتى يان پيشكاند^(۱۶)

له دواى نه م تيرامانه به ره گ و ريشه كاني نائين لاي مرؤف، ده بيت كه ميك له وه مى پاسه وانى ده سه لات بؤ نائين بدويين، نه وه همه ي كه پى وايه ده سه لائى سياسى پاريزه رى نائينه، نائين و ده سه لات دو براى ليك جيانه بوون.. له راستى دا (ماوردى) له كلتورى ئيسلامدا به ده سه واژه يه كه نه م برايه تى يه نه به دى يه نائين و ده سه لات دهرده برى كاتيك پيناسه ي ده سه لات ده كات. نه وه ده لئيت: (خه لافه ت له جياتى ره سول خوى له پاراستنى دين و پاسه وانى ديندا ده بينيته وه)^(۱۷).

نه م پيناسه يه ي ماوردى بؤ خه لافه ت له وپوه نه هاتووه ره سول (دردى خواى لى بيت) به ده قيك نامارزه ي بؤ يه كيك كرد بى له دواى خويه وه دين و دونيا بپاريزى.. نائين لاي ره سول زور له وه گه وره تر ناسرابوو كه ده سه لائيك بپاريزى.. هه ر نه مه ش ره هه ندى نه وه ده قه قورئانى يه يه كه ده لئيت (انا نحن نزلنا الرّكرو انا له لحافقون).. نائين زادى ميژوبى مرؤفه كانه و ده سه لائيكى تاييه ت نايپاريزى، ئيشكاله كه له وپوه سه ره له ده دات كاتيك ريده ده ين ده سه لائيك خوى به پاسه وانى نائين بناسينى، ئيدى نائين ده بيته نائينى ستراتيزه كاني نه وه ده سه لاته.. نائين چيدى نه وه روحيه ت و سروته نامينى كه جوانى خوى له كؤمه لگه وه وه رده گرى، به لكو ده بيته نايديولوزيايه كى ده سه لات.. ليروه وه هه ميكي گه وره يه پرژه كاني ئيمه خوى وهك پاريزه رى نائين پيناسه بكات، چونكه به م بانگه شه يه خودى نائين ده كه وپته مه ترسى يه كى گه وره وه، نه وپوش به ده سه لات بوونه.

نه ي پرژه ي ئيسلامى بؤ؟

له راستى دا پرژه ي ئيسلامى نه مړو ده يه وپت به كارىك هه ستى كه ده بوو كؤمه لگه پى هه ستى، كارى به ستنه وهى سياسه ت به به هاكاني نائين، به وا تا خسته نه گه پى نائين وهك ده زگاي فشار بؤ سه ر ده سه لات، به ستنه وهى براگماى سياسى به مؤرالى ئيسنانى، ئيدى خودى پرژه ي

ئیسلامیش دهچپته ناو ئه و دهسه لاتانه وه که به و به ها مرؤیی یانه له لایه ن کۆمه لگاوه حه سار ده کرئ، نه ک خۆی وه ک به ره مه پئنی ئه و به هایانه و پاریزه ری ئاین بنا سئنی .
خۆناساندن وه ک پاریزه ی ئاین له هه ناوی خۆیدا شه رعه تیککی ترسناکی هه لگرتووه بۆ ئه وه ی
تۆ له سه ر ئاین له تا ک بپرسیته وه ، له کاتیکدا تا ک ده بیته له لادان و براگمایه یه کانی تۆ بپرسیته وه
وه ک ده سه لات .

زانا راسته قینه کان له میژوی ئیسلامی دا (ئه گه رچی زۆر ده گمه ن بوون) ، به رده وام خۆیان له م
سانسۆره ی سه ر ده سه لاتدا بینیه ته وه ، وانه ی ناو مزگه وته کانی ئه وکات ته نها کۆمه له
چرکه یه کی رۆحانی و دور له واقع نه بووه ، به لکو دانیشته کانی ئه وان لیدوان بوو له سه ر
کیشه کانی کۆمه لگه و ده سه لات (قه در و جه بر) (اجتهاد و تجدید) .. هتد ، ئیدی له ویوه کۆمه لگه
جاریکی تر خۆی ده بیته وه به خشه ری رۆحی ئاین له لایه ک وه خسته نه گه پری به ها (مرؤیی به
گشتی) یه کانی ئاین له به رامبه ر براگمایه یه کانی ده سه لات وه .. که واته ئاین پئش ه موو شتیک
کۆمه لگه پاسه وانه تی نه ک ده سه لات ، به مه ش ده سه لاتیککی پیرۆز ری پی نادی له دایک بیئ
به لکو به پیچه وانه وه توباویه تی مۆرالی ئاینی به رده وام ده سه لات ده خاته شوینگه ی
تاوانباری به وه .

برومیسوس و خواوه ند .. مملانی ئی نه براوه ^(۱۸)

ئیشکالیه تی ئیراده ی مرؤف و حوکمی خوا
ئه وه ئیراده ی ئازادی مرؤفه کانه میژوو ده خولقینئ یان حه تمیه ته کانی پشت میتافیزیکه ؟ ،
چرکه کانی ژیان ئه و پانتایی یه ن له بۆشایی که ئیمه ره نگیان ده که ین ، یان پئشوه خت
نه خشیتراون ؟ ، گه ره ناسه کانی ئیراده ی ئازادی مرؤف ئاماده بیته ، ئه وه مانای سپینه وه ی
هه موو ده سه لاته کانی خواوه ند نی یه ؟
ناتوانین وه لامیک بۆ ئه م پرسیارانه دارپژین گه ر پئشوه خت ، له هه رسئ چه مکی (عه قل و
ئیراده وه لبرژاردن) لای مرؤف نه دوین ، سئ چه م که بی قول بونه وه له ره هه نده کانیا ن باس
کردن له ئازادی مرؤف ، جگه له باسیکی ساکار نه بیته هیچی دی نی یه ، که ده شلیم قول بونه وه
له ره هه نده کانیا ن ، مه به ستم ناسینی ئه و چه مکانه یه له ده ره وه ی ناسینه تویکلی یه کان ،
ئه وکاته ی مامه له ی تویکل له گه ل چه مکه کان ده که ین خه ونیکی ئه فسوناوی یه چاوه پری که شف
کردنی ره هه نده کانیا ن بین .

عه قل وه ک میکانیزمی جیاکاری

نامۆیی له هه موو ئه و سروشته ی چوارده ور ، نامۆیی له و دیاردانه ی ئه و سروشته به ره مه ی
دینئ ، نامۆیی له بونه وه ره کانی ده ره وه ی خود ، نامۆیی له روداوه کانی میژوو ، نامۆیی به رامبه ر
هه موو ئه و ده سه لاته جۆراوجۆرانه ی له ژیا ندا ئاماده ن نامۆیی له ئه و هه زاران تیکست و ده قانه ی
خۆیان بۆ خویندنه وه ی ئیمه راسختوووه .. بۆ دواچاریش نامۆیی له هه موو پیکهاته کانی ئه و
کۆمه لگه یه ی تاکیکی ئه وین .. هه موو ئه م نامۆیی یانه ناسنامه ی مرؤفه به دریزایی میژوو ، که
ده لیم ئیمه نامۆین به هه موو شته کان ، مانای هه موو ئه و پیکهاته نه ی دنیا ی ده ره وه ی ئیمه

نامادهن بۆ ئه وهی چرکه ساتی ناسینیان له گه لدا دروست بکهین، ئه وانهی دهره وهی من، من نین که واته وجودیکن له دهره وهو ده بیته بیاناسم..

ئهوو به ها ئه فسوناوی یه ی له گه ل یه که م مرۆقه وه کرایه پێوه ری ناسینه کان لای مرۆف، ته نها (عه قل) نه بوو، به و واتایه ی مرۆف شته کان ته نها له ری ئی عه قل وه پیناسه ناکات، عه قل تاکه ئه داتی ناسینه وهی شته کان نه بووه، به لکو غه ریزه و سۆزیش ئه و چاویلکه یه ی تر بوون که لێیه وهو شته کان ناسراون، ئه وه ته نها عه قل نی یه که ده بیته بکرپته په نجه ره ی تپرامان له وجوده کانی دهره وهی ئیمه، به لکو غه ریزه و سۆزه کانی ئه و په نجه ره یه ی ترن که لێیانه وه پرۆسه ی ناسینی شته کانی لی به ره مدین.

پرسیاری گه وره لیره دا ئه مه یه، ئایا ئه و ناسینانه ی له ری گه ی عه قل وه دروست ده بن لۆژیکین و راستن یان ئه وانه ی غه ریزه و سۆز؟ ئایا ناسینه کانی ئیمه ده بیته یه ک فۆرمی ئه قلانی له خۆبگرئ و مه حکومی هه موو ئه و ناسینانه و خاوه نه کانیان بکهین که له که نالی غه ریزه وه ده خولقیین؟

لیره وه ده گه یه ئیشکالیه تی پیناسه یه ک بۆ عه قلانی بوون، هه ر به راستی عه قلانیه ت چی یه؟ عه قلانیه ت فۆرمیکی بیرکردنه وه و هه لبژاردنی شته کانه که له ده ره وهی ئه و فۆرمه هه موو بیرکردنه وه و هه لبژاردنه کانی تر ناعه قلانی و نالۆژیکین و ده بیته مه حکوم بکرپن؟ ئایا به م پێیه ئیشکالی چه مکی عه قلانیه ت له گه ل ئازادیدا به چ ئاقراریکدا ده روات؟

عه قل و غه ریزه ئه و دوو چاویلکه یه ن که مرۆقایه تی به درپژایی میژوو شته کانی پیناسیوه و پیناسه ی کردوون، گه لیک مه به ستمه نه لیم به ته نها عه قل ئه داتی ئه و ناسینه بووه، چونکه ئه وکات دادگایه ک داده نیین بۆ هه موو ناسین و پیناسانه ی له که نالی عه قل وه روینه داوه.

ئیدی مرۆف جاریک عه قل و جاریک غه ریزه پێوه ری ناسینه کانیه تی، ئه مه نه پیتی سه ره له دانی ئیراده یه، ئیراده ئه و کاته مانایه کی هه یه که ئیمه له به رده م یه ک فۆرمی تایبه تدا نه بین بۆ ناسین، به لکو فراوانترین مه دلولی ئیراده له ویدا به رجه سته ده بیته که زیاد له فۆرمیکمان هه بیته و به ئیراده ی خودیی (ژاتی) هه لیا نبرپین.. خواوه ند ئه و چرکه یه ی چه مکی (تاوان) ی خسته فه ره نگی مرۆقه وه، سه رتا پا شه رعیه تی دا به ناسینه غه ریزه کان له ژبانی ئیمه دا، که ده لیم شه رعیه تی دا به م ناسینانه مه به ستم ئه وه یه، ئه و قبولی بوو ئازاد بین له ناسینه غه ریزه کاند، هه ر بۆیه سزاو پاداشتی دانا، ئه و قهیرانی ناسینه غه ریزه کانمان زۆر بۆ روون ده کاته وه (قد افلح من زکها و قد خاب من دساها) (افرایت من اتخز الهه هواه و اچله علی علم)، به لام ئازادی یه کی ره های داوه ته ده ست مرۆف تا له دوایه وه شته کان بناسی.

(مارکوزه) به م جۆره په یوه ندی نیوان عه قل و ئازادی داده پێژئ:

(سیفاته کانی عه قل به رده وام خۆی له ده ست ده دات گه ر ئازادی نه بیته، چونکه ئه م سیفاته نه لای مارکوز هه یچ نین جگه له هۆکاری گه یشتن به چه مکی ئازادی، ئه م سیفاته نه بۆ هه یچ هه ول نادات بۆ ئازادی نه بیته، وه هه یچ به ره م ناهینئ ئازادی نه بیته، لیره دا مارکوزه ته عبیر له هه مان مانای هه یگی ده کاته وه، که ئه ویش چه مکی به یه ک کردنی عه قل و ئازادی یه، له سه ر ئه و بنه مایه ی که ئازادی ره گه زی روکه شی عه قلانیه ته، وه ئازادبوون تاکه فۆرمه که عه قل ده توانیته له سه ری بیته، هه ر له بهر ئه مه یه مارکوزه ده لئ:

(فلسفه کاتیک گه‌یشته مانای عقل وک نازادی (واته کاتیک گه‌یشته ئه‌وه‌ی تاکه مانای سهرکی عقل یه‌کسانه به نازادی، ئه‌وا گه‌یشتوته کوټایی خوئی)^(۱۹) له راستیدا ئه‌م تېروانینه‌ی مارکوزه بۆ عقلائیته، تیکشکاندنی ههر هه‌ولیکه بۆ ئه‌وه‌ی عقلائیته به فورمیکی دیاریکراوی بیرکردنه‌وه بناسیټی، به‌وامانیه‌ی عقلائی بوون یه‌ک فورمی دیاریکراوی بیرکردنه‌وه نی‌یه، یه‌ک فورمی دیاریکراوی هه‌لبژاردن نی‌یه، یه‌ک فورمی دیاریکراوی بپیراردان نی‌یه.. به‌لکو عقلائیته له نوټترین پیناسه‌یدا واته نازادبوونی مرؤف بۆ بپیراردان، بۆ هه‌لبژاردن، بۆ بیرکردنه‌وه.

خواوه‌ند کاتیک ئیمه به‌جیدیلی شته‌کان به‌ته‌واوی نازادی‌یه‌وه بناسین و پیناسه‌یان بکه‌ین و هه‌لیانبژیټین، ئه‌وا له فراوانترین فه‌زای عقلائی دا مرؤفی سهریسه‌ست کردوه، ئه‌مه‌ شه‌ری گه‌وره‌ی نیوان موعته‌زیله‌وه ده‌سه‌لاتی ئه‌مه‌وی و عقیده‌ی جه‌بریته بوو، له کاتیکدا موعته‌زیله باوه‌ری به‌وه هه‌بوو هه‌نگاه‌کانی عقل ده‌مانگه‌ینټه باشی و خراپی شته‌کان و له‌ویشه‌وه ئیمه هه‌رچی‌یه‌ک ده‌که‌ین و هه‌لیده‌بژیټین لی به‌پرپرسیارین چونکه عقلی نازادی ئیمه ئیراده‌ی ئه‌و هه‌لبژاردنه‌مان پئی ده‌دات.. ئه‌مه‌ش نازادی مرؤفه له موماره‌سه‌ی ژیاندا، نازادی یه‌ک که دواتر به‌پرپرسیاری ده‌کات له کاره‌کانی..

له راستیدا باش و خراپی عقل باش و خراپه ریژه‌یی‌یه‌کان، چونکه عقلی خالیس و عقلی ره‌ها له هه‌لبژاردنه‌کانی مرؤفدا نی‌یه، هه‌روه‌ک وتمان به‌رده‌وام غه‌ریزه‌وه سوژه‌کانیش ئه‌داتی دووه‌می ناسنه‌کان..؟. لی‌ره‌وه هه‌یج مرؤفیک مافی ئه‌وه‌ی نیه تیپرامانه عقلی‌یه‌کانی من به ریژه‌یی بزانی و له به‌رامبه‌ره‌وه پئی وابیټ تیپرامانه عقه‌لی‌یه‌کانی خوئی ره‌هان، چونکه خودی ره‌هابوون له تیپرامانه عقلی‌یه‌کاندا وجودی نی‌یه.

راڤه‌ی مارکوزه لی‌ره‌دا ره‌هه‌نده‌کانی ده‌رده‌که‌وی، ئیدی عقلی‌یه‌کانی ره‌هامان نی‌یه پئوه‌ر بیټ بۆ هه‌موو تیپرامانه عقلی‌یه‌کانی تر، به‌لکو چه‌ندان عقلی ریژه‌یی مان هه‌یه که چه‌ندان تیپرامانی جیاواز به‌ره‌مدیټن، عقلائی که پیکه‌ته‌یه‌که له غه‌ریزه‌وه سوژیش نه‌ک ئه‌قلى ره‌ها بیټ..، که‌واته تاکه پئوه‌ریک بۆ عقلائی بوونی تیپرامان و ناسینه‌کان، بریتی‌یه له نازادبوونیان تا خویشان بسه‌لمیټن، کاتیک به‌وپه‌ری نازادی‌یه‌وه بپیریټک ده‌ده‌ین، راست بون یان ناراست بوونی ده‌سه‌لمیټری، نه‌ک هه‌ر سه‌ره‌تا به‌بیانوی ناعه‌قلانی بوونی‌یه‌وه نه‌فی بکری.

جیاکاری دونیا جیاوازه‌کان، جیاکاری ته‌رزو ئایدیۆلۆژیاکان، جیاکاری باش و خراپه‌کان، ئه‌و پرۆسه‌یه که میکانیزمی (عقلی ریژه‌یی) لای مرؤف پئی هه‌له‌ده‌ستی، قسه‌کردن له‌سه‌ر مرؤف، به‌بئی لیدوان له میکانیزمی عقل وک ئه‌داتیکی جیاکاری، بیمانا کردنی خودی مرؤفه، تیکشانندی هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی (ئیراده‌یه)، چونکه ئیراده له دایک نابیټ گه‌ر عقلیکی نازاد شته‌کان و دیارده‌کان جیاکاری نه‌کات.. ئیراده جگه له وه‌همیک هه‌یجی ترنی‌یه گه‌ر عقل نازادانه جیاکاری‌یه‌کان نه‌کات و شته‌کان هه‌له‌نه‌بژیټی.

لی‌ره‌وه تاکی کۆمه‌لگه له به‌رده‌م چه‌ندان پرۆژه‌ی سیاسی‌دایه که خوئی وه‌ک ره‌نگدانه‌وه‌ی پئویستی‌یه‌کانی ئه‌و چرکه‌یه‌ی ئه‌و نیشان ده‌دات، پرۆژه‌ی عه‌لمانی، ئیسلامی، پرۆژه‌ی.. هتد هه‌موو ئه‌م پرۆژانه به‌شیکن له‌و وجوده‌ی ده‌ره‌وه‌ی تاک که دواچار عقل هه‌لیانده‌بژیټی و پیناسه‌یان ده‌کات.. ئیدی هه‌ر پرۆژه‌یه‌ک خوئی وه‌ک فریادره‌سی ئه‌م تاکه پیشان ده‌دات... پرۆژه‌ی ئیسلامی یه‌کیکه له‌و پرۆژانه‌ی که به‌پئی ته‌فسیری هه‌لگرانی (بۆیه ده‌لیم به‌پئی

راقە کردنى ھەلگىرانی ئەو پرۆئە، چونكە دواجار پرۆئەى ئاينىش دەبېتەو بە پرۆئەيەكى رېژەيى و بەپېئى ئاستى ھۆشيارى شوین كەوتوانى دەبېتە پرۆئەيەكى جیدى)، خۆى وەك تەرحىكى سىياسى كۆمەلایەتى دەردەخات، ئىدى ئەو ھەمكى عەقلى تاكەكانى كۆمەلگەيە ھەلئاندەبېئى (لېرەدا مەبەستم لە عەقلى رېژەيى، واتە بە غەرىزەزو سۆزىشەو، ھەر ئەم پېئاسە بۇ عەقلى ومان لى دەكات دۆگمىي ئەو بىرکردنەو سىكولارىستى تەقلىدىيە دەربخەين كە تا ئىستاش كۆمەلگە بە تاوانبار دەزانى لەبەر ئەو پىرۆئەيەكى ئاينى پى قبولە.. كۆمەلگە ئەو كاتە عەقلىيە كە بە ئازادى پرۆئەكان ھەلئېئى، ئىدى با سۆزىش بەشېك بېت كە ئەداتى ئەو ھەلئېئەندە)

ئىرادەى كارو جياكارىيەكانى عەقلى

لە داىك بوونى ئىرادە راستەوخۆ ھەنگاوى دواى جياكارىيەكانى عەقلى، ئىرادە ناتوانىت لە داىك نەبېت كاتىك عەقلى بە ئازادى شتەكان ھەلدەسەنگىنى،
لاى (ئىبن تەيمىيە) كىردار خۆى ناگرى لە داىك نەبېت كاتىك ئىمە خواوھنى ئىرادەين^(۲۰) لېرەدا ئىبن تەيمىيە دەيەوئىت ئەو بلىت كە مرۆفەكان راستەوخۆ بەرھەمھېنەرى كىردارە سەربەخۆكانىان كاتىك عەقلى لە ژياندا جياكارىيەكانىان بۇ دەكات و لەرىئى ئەم جياكارىيە عەقلىيانەو ئىرادە لەداىك دەبېت.

ئەو وھەمان لەبىر نەچېت قسەكردن لەسەر ئىرادەى مرۆف لە ژياندا، راستەوخۆ لېدوانە لە چەمكى ئازادبوونى ئەم كائىنە، ئازادبونىك كە تىايدا ژيان پرۆسەى جولە ئازادەكانى تاكە، نەك جەبريەتېكى مېتافىزىكى ئەو جولانە ئاراستە بكات، ھەر لېرەو موعتەزىلە لە مېژوى فېكرى ئىسلامىدا بەدىارترىن رەمزى ئەم ئازادىيە دادەنرېت لاي (عبدالجودا ياسىن).

لېدوانى موعتەزىلە لەسەر ئىرادەى مرۆف لە چركەيەكى مېژويدا سەرى ھەلدا كە تىايدا ئىرادەى مرۆف زىندەبەچال دوهكرا لەلایەن جەبريەتەو، ئەو جەبريەتەى دەسەلاتى ئەمەوى شەرعىەتى تاوانەكانى خۆى لېو ھەلدەھىنجا.. موعتەزىلەكان باوھېيان بەو ھەبوو كە عەقلى ئەداتىكە مرۆف بەھۆيەو دەتوانىت چاكەو خراپەكان بناسىت، كە چاكەو خراپەكانىش بەھۆى عەقلىو ناسران ئەو مرۆف دەبېتە ئەو كائىنە ھۆشيارەى دەزانىت كامە كار بكات چاكەو كامەيان نەكات خراپە، كە سروشتى كارەكانى زانى، ئەو بەرپرسىارە لە كىردنى ئەو كارانەدا چونكە پاش بەئاگابوون لە كارەكان ئىدى (ئىرادەى كار) لەداىك دەبېت، (مرۆف بە فېترەت سەيردەكات و تىرپائەمىنى و مەعريفە چىنگ دەخات ئىدى تاكە كارىك كە دواى مەعريفە پەيدابوون سەرھەلدەدات ئاراستەكردنى ئىرادەيە) ئەمە تىرپوانىنى موعتەزىلىيەكى گەورەى وەك (جاحق) بوو بۇ ئىرادە و مەعريفە.

پاشتر (قازى عەبدولجەبار) بەم دەستەواژەيە ئىرادەى مرۆفى لە ھەلئېئەردنى كارەكانىدا خستەپوو:

(كارى مرۆفەكان لە جولەو ھەستان و دانىشتنىاندا ھەموى لەلایەن خۆيانەو روودەدەن، خواى گەورە ئەو توانايەى پىدان كە ئەم كارانە بكن (وہك توانای جەستەى)، وە ئەم كارانە بەرھەمى كاراكتەرىكى ترنىيە خۆيان نەبى)^(۲۱)

پاشتر (سەمامەى كورپى ئەشرەس) بەرەھەى دەلئەت: (ھىچ كارىك نایەتە بوون ئیلا بە ئىرادەى مرۆڤەكان خۆیان نەبەت، وە ھەموو كارەكان ھى مرۆڤەكان خۆیانە و لەوانەو ھەروە روى داوھ). ئەم دەقەنەى موعتەزىلە دەقى ئىرادە ئازادەكانى مرۆڤن بۆ ھەلبژاردنى ژيان، موعتەزىلە لەگەڵ دادوھرى خوادا ئازادى مرۆڤیان دەبىنى، ئەوان دەیانوت: مەحالە خواوھند پاداشت و سزای بۆ ھەلگرتبىن لە كاتىكدا نەھىلئەت بە ئازادى و ئىرادەى خۆمان شتەكان ھەلبژىرىن..، ئىدى لەم دىدەدا مرۆڤ خواوھنى ئىرادەى ھە خودى خواوھند پىئى داوھ (انا ھدیناھ السبیل اما شاكر و اما كفوراً) ئىرادەى ھەلبژاردنى شتەكان، ئایدیۆلۆژیاكان، تەرزە سیاسىیەكانى، عەقیدەكان، پرۆژەكان.. ھتد.

ئەوانەى پىئیان وایە ئىسلام لە سەرو ئىرادەى ئازادى تاكەكانى كۆمەلگەو ھەرز دەكرى چ لە سىكولارىستە تەقلیدىیەكان و چ لە ئىسلامىیە داخراوھەكان، تەنھا چركەىەك لە رەھەندەكانى ئازادى و ئىرادە رانەماون لە نىگای خوادا، لە تەرزەكانى موعتەزىلەدا، ئەگەرچى ئىعتىزال تا سەردەمىكى نزیكىش یەكێك بوو لە پەراوێزەكانى كلتور، بەلام نوئى كوردنەوھى دیدى ئىسلامىیانە بەرامبەر بە مرۆڤ و ئازادى و ئىرادە بەبى گەرانەو ھە بۆ كلتورى ئىعتىزالى كارىكى كەم و كورته لە پرۆژەى ئىسلامىدا.. ئەو كلتورەى تا ئىستا نەمانخویندۆتەوھ دەبەت بىخویننەوھ.

(جودت سعید) لە داىك بوونى ئىرادە دەگىرئەتەو ھە بۆ دوو كارتىكەر ئەوانىش (نمونەى بالا) و (عەقل و ھە ئەداتى جىكارى)، بەو مانایەى ئىرادە كاتىك لە داىك دەبەت كە نمونەىەكى بالا ھەبەت، پزەىەك ھەبەت، تەرزە فىكرىك ھەبەت، ئایدیۆلۆژیاىەك ھەبەت، ئىمە باوھەرى پى بىن، لەو لاشەوھ عەقلمان ھەستەت بە جىا كوردنەوھى ئەو تەرزو نمونە بالایانە و ھەلبژاردنىان، پاشتر كە نمونە بالاكەى خۆمان ناسىو عەقل جىاكارى كرد، ئىدى ئىرادە راستەوخۆ لە داىك دەبەت^(۲۲).

بەلام ئایا نمونە بالاكە دەبەت كام تەرزە فىكرە بىت؟ كام ئایدیۆلۆپاىە بىت؟ كام كلتورە بىت؟ كام عەقیدەىە بىت؟

لە راستى دا فۆرمىكى دىارى كراونىیە تۆ بىكەتە نمونەى بالا، چونكە نمونە بالاكان بە ئىرادە وىستى مرۆڤەكان دەكرئەتە نمونەى بالا، نەك ھەرزى بكەت، ئىدى مرۆڤ ئازادە لە ھەلبژاردنى نمونە بالاكانى دا، ئازادە لە ھەلبژاردنى پرۆژەكەیدا.. پاشتر عەقل جىاكارى كۆتایى ئەم پرۆژەو نمونە بالایانە دەكات و بریار لەسەر یەكێكان دەدات.

لێرەو كاتىك پرۆژەى ئىسلامى نوئى بانگەشەى ئازادبوونى كۆمەلگە دەكات لە ھەلبژاردنى تەرزو پرۆژە سیاسىیە جۆراو جۆرەكاندا، تەكتىكى قوناغەندى نىیە و ھەك ھەندىك خویندەوھى روكەشى سىكولارىستى ھەلیدەھىنجن، بەقەد ئەو ھەندەى پرنسىپىكە ھەلگۆرزراو لە پرنسىپى ئازادى مرۆڤە لە قورئاندا، پرنسىپى ئەو ئازادىیەى چەند سەدەىەكە كە تۆزى كلتور داىپۆشبوھ.

ھەر وشە رىزكردنىك لەسەر مرۆڤ لەلایەن ھەر پرۆژەىەكەو ھەبەت، بەبى ئامادەبونى چەمكى ئازادى و رەھەندەكانى، جگە لە كۆمەلە بانگەشەىەكى روكەش ھىچى تر نىیە..، كاتىكیش لەسەر چەمكى و ھەك ئازادى دەدوین، ئەوا راستەوخۆ دەبەت ئىرادە ئامادەبەت، ئىرادەش ھەرگىز لە داىك نایبەت ئەگەر باوھەرىكى عەقلى نەبەت بەو شتەى ھەلیدەبژىرىن.

(كولن ولسن) ئەم پەيوەندىیە پىكداچوھى ئىرادەو ئازادى بەم جۆرە دادەرىژئى: (ئازادى واتە ئازادى ئىرادە، ئەم راستىیە لە خودى وشەكەدا رۆن و ئاشكرایە (بەو مانایەى باس كردن لە

نازادى چركه ساتى باس كړدنه له ئيراده يه كى نازاد لاي مرؤفكيكى نازاد، به لام ئه م ئيراده يه ناتوانيت كارىكات گهر پالنه ريك نه بيت، گهر پالنه ركان نه بن ئه وا خودى ئيراده وجودى نابيت (ئهى ئه م پالنه رانه چؤن دروست ده بن؟). پالنه ركان باوه ر دروستيان ده كات، تو شتيك ناكه يت گهر باوه رت پى نه بيت^(۲۳).

ئوهى باوه ر به شته كان دروست ده كات له لاي مرؤف، لؤژيكى عه قلّه، ئيدى هه مو ئه وانى ئيراده يان له پيناودا خراوه ته گهر، ماناى باوه رمان پى هه بووه و لى به رپرسيارين، ئايا چه نده راست ده كه ين يان هه له؟ ئه مه ئه و لى پرسياره تى هه ميژوويى يه كه مرؤف وه ك باجى نازاد بونى ئيراده ي ده يدات. خودى پاداشت و سزاي خوايى شه رعيه ت دانه به و ئيراده و لى پرسياره تى مرؤف له هه لى ژاردنه كانى.

هه لى ژاردن وه ك به ره هه مى چه تمى عه قل و ئيراده

جيهانى دهره وهى هه ريه ك له ئيمه زؤريك له و بازاره گه وره يه ده چيت كه هه موو كالا كانى تيدا نمايش ده كرى، خاوه نى كالا كان ده يان هو كارى بانگه شه و فه نتازيائى جو راوجؤريان خستؤته گهر، به چه ندان زمان وه سفى ئه رخواه نى كالا كانيانمان بو ده كهن. هه موو ئه م بازاره گه وره يه و كالا جو راوجؤره كانى ناوى بو كپياريكه كه (منم) هه ريه ك له ئيمه ئه و كپياره سه رسامه يه كه بازارى ئايدى لؤژيكان به چه ندان ره نكه وه خو يانى بو نمايش ده كه ن تا خو يان وه ك به رنامه و پروگرامى سيحراوى ژيانمان دهر بخه ن و ئيمه ش هه لى انبؤيرين. هه لى ژاردنى يه كيكيان له ناو ئه و فره ئايدى لؤژيابه دا، ئه و ئامانجه يه كه هه موو بانگه شه و فه نتازيكان له خزمه تيدا كارده كهن.

ئه بيت ئه وه مان له بير نه چيت كه ليدوانى ئيمه ليرده له هه لى ژاردن، ئه و ليدوانه نى يه كه پى وايه ده بيت هه لى ژاردنه كان دهره نجامى فورميكى ديارى كراوى بير كړدنه وه بن، ئيدى نمونه ي ئه و عه لمانيه دؤگمايه بيت كه هه لى ژاردنى پرؤزه يه كى ئايينى له لايه ن كؤمه لگاوه پى قبول نى يه و پى وايه هه لى ژاردنكى نا هؤشيارانه يه !! وه ك ئه وهى له جه زائير روى دا، يان نمونه ي ئه و ئيسلامى يه ته قليدى يه بيت كه پى وايه هه لى ژاردنى پرؤزه يه ك له دهره وهى پرؤزه كه ي خوى سكولاريسى له لايه ن كؤمه لگاوه سه رتاپا زهنده قه و كوفره و مه قبول نى يه !! هه ريه ك له م دوو تيروانينه له چه مكى هه لى ژاردنى شته كان له ژياندا، جگه له رووكه شيه كى بى ئه ندازه نه بيت به رامبه ر به هه ر دوو چه مكى (عه قل و ئيراده) هيجى تر نى يه.

هه لى ژاردنى هؤشيار و نا هؤشيار و ئه م جو ره پؤلين كړدنه، جگه له سه ره تايه كى ترسناكى ديكتاتوريه ت هيجى ترى لى چاوه پوان ناكرى. ديكتاتوريه تيك كه پى وايه ئه و هؤشيار تره له تاكه كانى كؤمه ل و ئه و له جياتى خو يان شته كانيان بو هه لده بؤيرى (هه ركات سه روك وتى، ئه وا و لات هه مووى ده لى)

قسه له سه ر ئه وه نى يه كه وه ر ئايدى لؤژيابه ك بانگه شه بو پروگرامى خوى بكات، به لكو هه موو ئه و دهره نجامه نيگه تيفانه ش بخاته روو كه له ئايدى لؤژيابه كى ترده به ره مديت. به لام ئيشكال له ويدايه كه پرؤزه يه ك ئيدى به ناوى موديرنه ي زيرينه وه بيت، يان به ناوى ئاسمانى پرؤزه وه خوى وه ك تاكه شه رعيه تى هه لى ژاردنه كان بناسينى، به لكو خو ينى پرؤزيشى له سه ر برؤزى گهر كؤمه لگه هه لينه بؤارد. ئه مه ئيشكاله كه يه.

خوای جوانکار ریځه به ره سول (درودی خوای لی بیت) ددات به چندان شیوه بانگه شه بؤ
 ئاینه که ی بکات، عاقیبه تی خراپی بی ئاینی و بی پروایی بؤ مرؤقه کان روون بکاته وه سزاکانی
 رؤژی دواپی ئاماره پی بکات... به لام کاتیک دهیبه ویت زور له خه لکی بکات تا ئاین و پرؤزه که ی
 قبول بکن، پی ده فهرموی (افانت تکره الناس حتی یکنوا مؤمنین) (لکل منکم جعلنا شرعه و
 منهاجا)

لیره وه هر پرؤزه یه ک کاری له ویدا ته واو ده بیت، یان له و سنوره دا ئیست ده کات که
 بانگه شه که ریځه بؤ تیزه کان ئیدی نه وه کومه لگه یه له و بازاری ئایدیؤلؤژیایه دا هه لده بؤی...
 نه وه (عقل و ئیراده) ی تاکه کانه دهرئه نجامی هه لئزاردنه کان دیاریده کات... کام عقل و ئیراده؟
 نه وه عقل و ئیراده یه مرؤقه ئاسایی یه کان به هویه وه مامه له له گه ل ژیان ده کن، بویه ده لیم
 مرؤقه ئاسایی یه کان، مه به ستمه بلیم زور جار نه وه عقله یه که نوخبه یه که مه حکومی هه مو
 تیروانین و هه لئزاردنه کانی ده کات، به لام نه وه مرؤقه و ئیراده ی هه یه... ئیدی نه مه به رئه نجامی
 جیاکاری یه کانی عقله یه... نه وه کومه لگه و عقل و ئیراده ی نه لمانی بوو نازیزی هینایه سه ر
 ده سملات، به لام هه لئزاردنی مرؤقه کانه و ده بیت به هه ند بگری.

هر پرؤزه یه کی سیاسی و ئایدیؤلؤژی کاتیک خویمان بؤ نمایش ده کات کاتیک خویمان بؤ
 پیناسه ده کات، هه ولده دات خوی به جوریک ئارایشت بکات که رهنگدانه وه ی زورترین داواو
 خه ونه کانی نه و قوناغه ی ئیمه بیت، ده لیم خوی ئارایشت ده کات چونکه زورترین پرؤزه
 سیاسی یه کانی هه نوکه ی دونیای کوردی ئیمه جگه له بوکه له یه کی ئارایشت کراو به هه زاران
 په یمان هیچی تر نین... ئیدی زور جار پرؤزه مارکسی یه کان هه مان دروشمی پرؤزه ئاینی یه کان
 ده لینه وه، پرؤزه چه په کان هه مان چریکه ی راسته وه کان ده خویتن. لیره وه شه پی گهرمی
 ئایدیؤلؤژیایکان ده ست پی ده کات...

شه پی گهرمی ئایدیؤلؤژیایکان، نه و شه ره بیده نگه یه، که له دهرئه نجامی لیچونی پرؤزه و
 بانگه شه کان دروست ده بیت، کاتیک کومه لگه یه کمان هه یه له زه مکانیکی میژویدا کومه لیک
 پیویستی دیاری کراو و کومه لیک خه ونی دیاریکراوی هه یه... له به رامبه ر نه م خه ون و
 پیدایستی یانه وه چندان پرؤزه ی سیاسی ئاماده یه بانگه شه ی بابه نوئیلی نه و خه ونانه ده کاتن
 بانگه شه کردنی که زور جار هه مویان له چه ندین بابه نوئیلی لیچو ده چن... نه ری به راست کامیان
 هه لئزترین؟

نه مه نه و پرسیاره یه که بانگه شه ئایدیؤلؤژی یه کان یه کلایی ده کاته وه، هه ر ئایدیؤلؤژیایه ک
 ده بیت هه لواسه ری لافیه ته کان و کورگی پی سه رمیزه کان و دهنگی ناو مایکروفؤنه کان و لیبوکی
 سه ر شاشه کان تا راستگویی و دلسؤزی خوی سه لمینئ بؤ نه و په یمانانه ی داویه تی... ئیدی
 زور جار میژووی خه بات و شه هیددان و چندان شه رعیه تی میژووی ده چپته پال نه م بانگه شه
 ئایدیؤلؤژیانه...

پرسیاره که لیره دایه. ئایا کاتیک له دهرئه نجامی نه م بانگه شه ئایدیؤلؤژی یانه وه ئینتمایه کی
 بؤ دروست بوو و پرؤزه یه کی هه لئزارد، نه و هه لئزاردنیکی عه قلانی یه؟

لیره وه ده بیت چه مکی عه قلانیه ت پیناسه بکه ین، پیناسه یه کی (مارکوزی)، نه و پیناسه یه ی
 که راسته وخؤ چه مکی عه قلانیه ت ده به ستیته وه به ئازادی یه وه، ئیدی عه قلانیه ت و هه لئزاردنی
 عه قلانی فورمیکی دیاریکراو نی یه، به لکو ئازادی مرؤقیکه له هه لئزاردنی جیهان بینی و

پروژەيە كدا...، پى ئەچى ئەم ھەلبىژاردنە بە دىدى ئاينى من يان بە دىدى ماركسى تو ھەلە بىت، بەلام ئىرادەى مرۆقتىك ھىناويەتە بوون..

ئەم تىپوانىنە بۇ ھەرسى چەمكى (ئىرادە و عەقل و ھەلبىژاردن)، گومانىكى گەرە لەسەر مەملانئى نىوان برۆيسوس خواوند دەخولقتىن، باس لەم مەملانئىيە لە جىھانبىنىيە كدايە كە لە دەرەوہى ئىرادەى خواوند، فەزايەك ناھىلئىتەوہ بۇ ئىرادەى مرۆقتىك..، لە ئىسلامدا برمىسۇس و خواوند دوو بازنەى رەھا نىن. ھەر يەككىيان ھەبوو، ئەوا ئەوى دى بىتتە تۆز، خودى چەمكى مەملانئى لە و چركەيەوہ دەبىتتە وھەم كە تۆ باس لە ئازادى مرۆقتىك دەكەيت لە دەرەوہى بازنەى باوہر، ئەو كاتەش كە مرۆقتىكمان ھەيە بە ئىرادەى خوى دەچىتتە بازنەى ئىرادەى خواوندەوہ، ئەوا ئەوپەرى بىئاگالىيە بلىين مرۆقتىكى بى ئىرادەمان ھەيە.

لاى (جەلالە دىنى رۆمى) كاتىك عاشق لە ئىرادەى خوى دادەبەزى بۇ ئىرادەى مەعشوقەكەى، ئەوا لوتكەى ئىرادەيە..

دوچار ھەلبىژاردنى مرۆقتەكان لە بازارى ئايدىئولۇژياكاندا دەبىتتە پىوہر، ھەر پىوہرىكى تر تىكشكاندى گشت رەھەندەكانى (عەقل و ئىرادە و ھەلبىژاردنە).

په راویزو سه چاوه کان:

*الانسان المعاصر عند هربرت مارکوز- د. قیس هادی احمد- ص ۶۲- طبعه ۱۹۸۰

۱- اعلام الفكر السياسي

۲- هه مان سه چاوه

بیگومان هه ریه که له تیورهی هوبزو تیورهی رۆسو به رامبهه چمکی شه رهنگیزی مروف لای یه که م و، په یمانی کومه لایه تی لای دوهمیان قسه له سه کردنی زیاتر له خو ده گریټ و له م باسه دا ته نها ئاماره یه کمان بۆ هه ردوه تیوره که کردوه، پئ ئه چئ گه پانه وهی خوینه ر بۆ ئه و سه چاوه یه ی ئاماره مان پیگردوه پوخته یه که ده رباره ی ئه م دوو تیوره یه ببه خشیت.

۳- ئه مه مانای و ته زا که ی ئه ریک فرۆمه نه که ده که ی، ده قی ئه م و ته یه له کتیبی به ناویانگی فرۆمدا (به ناوی ژبان وه) هاتوه، که وه رگپرداوه ته سه ر زمانی کوردی.

بیگومان مه به سستی فرۆم له ژبان له م و ته یه دا، بونه گه ردونی یه که ی نی یه، واته (رۆژو مانگ و سسته می فه له که و.. هتد)، فرۆم ئاگاداره له وهی که سیسته می که ردون ئاراسته ده کات، به لام ژبان له م تیکسته دا واته ئه و جو له هه مه چه شن و زۆرانه یه که ئیمه ی مروف له جوگرافیا جیاوازه کانی ئه م زه وی یه دا به رامبهه به یه کدی به ره می د هه یین، واته ژبان وه که ئه وهی رۆژانه به سه رماندا تیده په پئ، بریکی زۆر له فه وزاوه نزیکه، نه که ریکه ستن.

۴- سوره تی (المؤمنون) - ئایه تی (۱۱۵) (افصبتم انما خلقناکم عثا و انکم الینا لا ترجعون)

۵- سوره تی (البلد) - ئایه تی (۴) (لقد خلقنا الانسن فی کبد)

۶- موسوعة المصطلح النقدي- ت: عبدالواحد لؤلؤة- المجلد الاول، ص ۱۶۴ مبحث (الرومانسية).

۷- گۆفاری سه رده م ژماره () لا ()

۸- الانسان المعاصر عند هربرت مارکوز- د. قیس هادی احمد، ص ۲۴-۲۵.

۹- السلطنة في الاسلام- عبدالجواد یاسین، ص ۱۷۳.

بیگومان ئیبن حه زم یه کیکه له و ده نگانه ی ناو کلتوری ئیسلامی، که ره هه نده کانی عه قلانیه ت تیایدا بریکی بیناوه، به جو ریک یه کیکه له و ده ندانه ی بانگ کردنی بۆ هه نوکه ی تپرامانه کانی تیوره ی ئیسلامی بۆ ژبان پیویسته، به لام ئه مه مانای هیئانه وهی ئیبن حه زم نی یه وه که ئه وهی له کلتوردا هه یه، یان ئیبن و حه زمی چرکه کلتوری یه کان نی یه، به قه د ئه وه هه نده ی مه به ست پیی ئه و میتوده عه قلانی یه یه که ئیبن حه زم مامه له ی پی ده کات له گه ل ده ق و واقیعا.

ئیدی پی ئه چئ هه مان میتودی بورهانی و عه قلانی له ره خنه گرتنی خودی ئیبن و حه زمدا به کاره یین.

۱۰- الموافقات في اصول الشريعة- ابا اسحاق الشاطبي.

تحقیق محمد عبدالقادر- الفاضلی- الجزء الثالث، ص ۲۰۷، المكتبة العصرية طبعه ۲۰۰۰.

۱۱- الدولة و المجتمع- د. محمد شحرور، ص ۲۳۲-۲۳۶.

لای شه حرور هه ر یه کیک له و قوتابخانه ته ئویلی و میتودانه ی میژوی فیکری ئیسلامی به ره می هیئاوون ئه داتیکن له چرکه یه که له چرکه کانی زه مکانیکدا به ره مهاتون بۆ مامه له کردن له گه ل ده قدا، ئه مپۆی مه عریفه ی ئیسلامی هه ریه که له م ئه داتانه تیایدا بووه به ره هابه که و بۆته خاوه نی ده سه لات، له کاتیکدا خو ی مکیکانیزمیکی ریژه یی یه و عه قلی به شه ری به ره می هیئاوه و ده کرئ له هه نوکه دا ده یان گومانیان لی بکه یین و ئه داتی مه عریفی بۆ چرکه کانی خو مان به ره مه یینینه وه.

یه کیک له و ئه داتانه ی شه حرور له م به شه ی کتیبه که ییدا له سه ری ده دوی، ئالیه ته کانی مامه له کردنی شافیعی یه له گه ل ده قدا له میتوده ئسولی یه به ناویانگه که ییدا به ناوی (الرساله) وه.

کیشه ته نها له وید نی یه که ئه داته میژوی یه کان، یان میتوده میژوی یه کان ده بنه ره هاو ده سه لاتی ئه دات دپته کایه وه... به لگو راسته وخۆ ده سه لاتیکی تریش له دایک ده بیټ، که ده سه لاتی لیکۆله ره وه یه (باحث)، یاخود زانای ئاینی یه، به جو ریک لیکۆله ره وه یه که خو ی ده کاته خاوه نی ده سه لاتی مه عریفی به سه ر کۆمه له وه... ئه و کۆمه لگه یه ی له ژیر ده سه لاتی مه عریفی لیکۆله ره وه دا چۆک داده ت و گومانیک ناکات، چونکه ریژه یی بون و ئیشکالی ئه داته مه عریفی یه کان نازانی.

به واتا گومكان كردن له دهسه لاتی ئەداته كان، راسته وخۆ وهه می دهسه لاتی لیکۆله ره وهش درده خات... ص ۲۳۶.

۱۲- (مدخل الى دراسة الأديان و المذاهب- العقيد: عبدالرزاق اسود)، ئەم سه رچاوه یه كه خۆی له سێ به رگی گه ورده ده بینه، پێ ئه چێ ده رگایه کی باش بیته بۆچونه ناو ئه وه فازا جیاوازی عه قیده وه له میژوودا، وه شوین پێ هه لگرتنی هه موو ئه و ئیشکالانه ی له راقه ی عه قیده وه هاتوون و، چه ندان تیژی فیکری و سیاسی یان بۆ ئه و سه رده مانه به ره مه یناوه ..

ئیدی ئه و تیگه یشتنه ده مامکی له سه ر لاده چێ كه چ سیکولاریستیکی ته قلیدی و چ ئیسلامی یه کی ته قلیدی به رامبه ر به جیاوازی هه یه تی له میژوی ئیسلامی دا..

من زۆرێك ئەم دوو تاقمه له نزیك یه ك ده بینم له هه لۆیست گرتنی توندیان له شته كان، ئه وی یه كه م پێی وایه ئیسلام جیاوازی هه لئاگرێ و ئەمه ش خالی لاوازی یه تی، ئه وی دووه میشیان سه دو هه شتا پله به پێچه وانه وه پێی وایه ئیسلام جیاوازی قبول ناکات و یه كه عه قیده ی تاك قالبی هه یه .. به لام ئەمه چله پۆی خالی به هیژی یه تی.. قسه له سه ر ئه وه نی یه ئه و جیاوازی یانه قبول کراون یان نا، گرنگی گه وره له وێدایه ده قی ئیسلامی ئاماده یه بۆ ئه وه ی زیاد له تیروانیکی عه قیدی به ره م بیئ.

۱۳- لیدوانی من لێره دا له سه ر چه مکی قیاس، لیدوانه ئسولی یه كه ی نی یه، (ئه و لیدوانه ی كه چوار روكن بۆ ئەم چه مکه داده نێو.. هتد)، به لکو ئیش کردنی من ده رختنی ئه و ئیشکالانه یه كه باکگراوه ندی قیاس له عه قلی ئیسلامی دا ده بینته وه .. مه به ستیشم له باکگراوه ندی قیاس له و تیروانی یه یان له و خه یالگه یه یه كه پێی وایه شته كان له یه کدی ده چن، یاخود پێکهاته کانی هه نوکه له پێکهاته کانی میژو ده چیت، ئه و تیرواوانینه ی له بنجی بیرکردنه وهیدا باوه رپی به لیکچونی چرکه یه ک له چرکه یه کی تر هه یه، باوه رپی به پێوانی روداویک به روداویکی تر هه یه، تیروانی یه کی كه باوه رپیون به لیکچونی شته كان، ریکری ناسینی شته نوکیانی ل ده کات.

۱۴- قوانین الوزارة و سياسة الملك- ابو الحسن الماوردی- تحقیق و دراسة د. رضوان السيد- دار الطلیعة ص

۱۵- الأسلام بین الشرق و الغرب- علی عزت بیگوفیچ، ص

۱۶- توینی منج التاريخ و فلسفة التاريخ- محی الدین اسماعیل، ص ۶۵، طبعه ۱۹۸۲.

۱۷- قوانین الوزارة و سياسة الملك- ص ۳۰.

۱۸- برومیوسوس) ره مزی مملانی و ده رچونه له ده سه لاته کانی خواوه ند له ئەفسانه کانی یۆناندا... ئەم ره مزه م بۆیه هه لێژاردوه بۆ ئەم سه ریاسه ده مه ویت گومانیک گه وره ی ل بکه م، گومان له وه ی له تیوره ی ئیسلامیدا و تیروانی یه بۆ په یوه ندی نیوان خواو مرۆف، شه رو مملانی نه براوه نی یه له نیوان خوایه کی زۆر که رو مرۆفیک سهرکه ش وه کو کوده تاکه ر به سه ر ئه و زۆرکردنانه ی خواوه نندا.

به و مانایه ی خوا ی گه وره له ده قی ئیسلامیدا، هینده ره هه نده کانی ئازادی داوه ته مرۆف له هه لێژاردنی میتوده کانی ژیا نیدا به سه ریسته ی، هینده ده رگایه کی دانه ناوه تا به زۆر له ژیر کو ت و زنجیره کانی خواوه نندا به ندی بکات.. مرۆف ئازاده تا ئەوکاته ی ئازادی بیرو پای ئه وی دی پێ قبول بکری، سه ریسته تا ئه و کاته ی حورمه تی سه ریسته ی ئه وی تر نه شکینی.. له م ئیشکاله ده دویم له روانگه ی هه رسێ چه مکی (ئیراده و عه قل و هه لێژاردنه وه).

۱۹- الإنسان المعاصر عند هربرت مارکوز- ص

۲۰- العمل قدرة و إرادة- دار الفكر المعاصر- ص ۸۵ الطبعة الثانية ۱۹۹۲.

۲۱- القاضي عبدالجبار- المعني- ج ۸ ص ۳ نقلا عن السلطة في الاسلام ص ۱۱.

۲۲- العمل قدرة و إرادة- ص ۱۰۰.

۲۳- اللانتمی- كولن ولسن- دار الآداب- طبعه ۱۹۶۹، ص ۴۱.